

ROZDZIAŁ

VI

POLSKA W CZASACH
PIERWSZYCH PLASTÓW

1 Najstarsi mieszkańcy ziem polskich

- Do jakiej grupy języków należy język polski?
- Jakie inne języki europejskie należą do tej samej grupy?

■ PIERWSI LUDZIE NA ZIEMIACH POLSKICH

Pierwsi ludzie na naszych ziemiach zajmowali się zbieractwem i łowiectwem. Około połowy III tysiąclecia p.n.e. na obszar obecnej Polski przybyła ludność pochodząca z południa Europy i szybko wymieszała się z tutejszymi mieszkańcami. Dzięki niej rozpowszechniła się umiejętność prymitywnej

1 Ekspansja Słowian od VI do IX w.

uprawy ziemi. W tym samym czasie rozpoczęto również hodowlę zwierząt.

Narzędzia zaczęły odgrywać coraz większą rolę w życiu naszych przodków. Dlatego ciągle je doskonalono. Dzięki opanowaniu techniki obróbki kamienia wykonywano coraz lepsze toporki, noże oraz siekiery. Epokę tę nazywamy epoką kamienia. Trwała ona na naszych ziemiach do połowy II tysiąclecia p.n.e. Później na ziemiach polskich zaczęto używać narzędzi z brązu, a jeszcze później z żelaza.

■ OSADA W BISKUPINIE

W 1933 roku odkryta została osada warowna w **Biskupinie**. Powstała ona w VII wieku p.n.e. Nie wiemy, jak nazywali osadę mieszkający w niej ludzie. Nazwę Biskupin nadano dopiero po jej odkryciu.

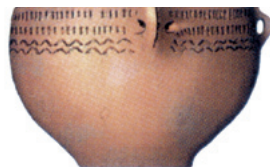
Mieszkańcy Biskupina zajmowali się rolnictwem i hodowlą. Do uprawy ziemi wykorzystywali motykę, a do transportu – wozy zaprzężone w woły. Wypalając lasy w pobliżu osady, uzyskiwali nowe tereny pod uprawy. Siali mak, bób, groch. Hodowali bydło, świnie, owce, konie. Polowali na zwierzyńę leśną, i łowili ryby. W osadzie mieszkali liczni rzemieślnicy, którzy zajmowali się stolarstwem, garncarstwem oraz tkactwem.

Osada leżała na wyspie, pośrodku jeziora. Otoczona była wałem wykonanym z drewna i ziemi. Można było się do niej dostać jedynie długim pomostem, łączącym wyspę z brzegiem. Tak mieszkańcy osady zabezpieczali się przed niespodziewanymi napasciami.

3 Przedmioty kultury materialnej odkryte w wykopaliskach archeologicznych na ziemiach polskich, pochodzące z okresu przed powstaniem państwa polskiego

2 Rekonstrukcja osady w Biskupinie: (A) brama wejściowa, (B) budynek wewnątrz osady

naczynie ceramiczne

ostrze siekiery

grot oszczepu

topór

miecz

zapinka do naszyjnika

W osadzie znajdowało się sto drewnianych domów. Były one ustawione rzędami. Między nimi znajdowało się 11 ulic. Osadę zamieszkiwało około tysiąc osób. W V wieku p.n.e. mieszkańcy opuścili Biskupin. Przyczyną było podniesienie się poziomu wody w jeziorze. Dzisiaj na miejscu osady znajduje się **skansen**, czyli muzeum na wolnym powietrzu.

4 Zrekonstruowana starosłowiańska wioska. Skansen w Trzcinicy koło Jasła

■ SŁOWIANIE

W II i III wieku n.e. na terenach dzisiejszej Polski przejściowo zagościli Celtowie, a następnie plemiona germańskie. Po skóry, futra czy miód przybywali również na te tereny kupcy rzymscy. Najcenniejszym towarem był dla nich bursztyn, zbierany na wybrzeżu Bałtyku. Istniał wówczas stały **szlak bursztynowy**, którym transportowano ten poszukiwany surowiec na południe Europy.

W VI–VII wieku n.e. na terenie dzisiejszej Polski pojawiła się ludność słowiańska.

Pierwotne siedziby **Słowian** znajdowały się na wschodzie w Azji. Przybywając ze Wschodu, Słowianie zajęli tereny od Dniepru po Łabę. Na tak dużym obszarze wyodrębniły się późniejszym okresie Słowianie Południowi, Słowianie Wschodni i Słowianie Zachodni (Czesi, Słowacy, Polacy).

Swoją organizację społeczną i polityczną Słowianie opierali na powiązaniach rodzinnych i sąsiedzkich. Aby zapewnić sobie bezpieczeństwo ludność łączyła się we wspólnoty terytorialne, tzw. **opola**. W centrum opola znajdował się gród warowny, gdzie ludność chroniła się w razie niebezpieczeństwa. Część zajętego przez wspólnotę obszaru: lasy, łąki, wody – użytkowano wspólnie.

Z czasem mała grupa skupiła część bogactw i uzyskała znaczny wpływ na resztę ludności. Byli to możni którzy wchodzący w skład **starszyny opola**. Później starszyna zaczęła wybierać **księcia** oraz zarządzających opolem.

■ WIERZENIA SŁOWIAN

Plemiona słowiańskie oddawały cześć różnym pogańskim bogom. Największą czcią darzono Peruna, boga błyskawic. Innym ważnym bóstwem był Świątowit – bóg wiatru i urodzaju, czczony na Pomorzu Zachodnim, gdzie wznoszono świątynie, w których oddawano mu cześć. Podobnie jak u innych Słowian czczono Swarożycę. Był to władca Słońca i ognia.

5 Świątynia słowiańska w Arkonie na Rugii (rekonstrukcja)

6 Świątowit – bóg o czterech twarzach, rekonstrukcja

TO JEST WAŻNE

- Około połowy III tysiąclecia p.n.e. na ziemię obecnej Polski przybyła ludność z południa Europy. Dzięki temu rozpoczęto uprawę ziemi i hodowlę zwierząt. Zaczęto także stosować coraz lepsze narzędzia, początkowo z kamienia później z brązu i żelaza.
- Dzięki odkryciu w 1933 roku osady w Biskupinie, wiemy, czym zajmowali się ludzie w VII w. p.n.e.
- Ludność słowiańska przybyła ze wschodu w Azji, a na ziemiach polskich osiedliła się w VI–VII w.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wskaż na mapie siedziby Słowian z uwzględnieniem trzech grup językowych.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób powstawały opola.
3. Porównaj wierzenia Słowian z innymi poznanymi religiami politeistycznymi. Wskaż podobieństwa i różnice.

2 Powstanie państwa polskiego

► Do jakiej grupy Słowian należały plemiona z terenów dzisiejszej Polski?

■ PLEMIONA POLSKIE

Przed powstaniem państwa polskiego obszar między Odrą a Bugiem oraz Karpatami a Bałtykiem zamieszkiwało wiele różnych plemion. Do najbardziej znaczących należały plemiona **Wiślan**, których siedziby znajdowały się nad górną Wisłą oraz **Polan** znad Warty. Wybrzeże Bałtyku między Odrą i Wisłą zamieszkiwali Pomorzanie. Mazowianie osiedlili się nad środkową Wisłą, Słężanie – nad dolną Odrą, a Lędzianie – nad Sa-
nem i Wisłą.

Nazwy plemion pochodzą od miejsc ich zamieszkania, np. Wiślan – od rzeki Wisły, Słężan – od rzeki Ślęzy, albo od zajęć ludności plemienia, np. nazwa Polanie wywodzi się od słowa pole, a Lędzianie – od lęda, które oznaczało dawniej ziemię uprawną; możemy stąd wyciągnąć wniosek, że plemiona te zajmowały się rolnictwem.

■ WIŚLANIE

Jednym z najdawniejszych państw słowiańskich było państwo Wiślan. Główne grody Wiślan to: **Kraków** oraz **Wiślica**. Państwo Wiślan było dość rozległe, obejmowało dzisiejszą Małopolskę. Pod koniec IX wieku zostało podporządkowane silniejszemu Państwu Wielkomorawskiemu.

1 Polska w czasach Mieszka I

■ POLANIE

W czasie, gdy istniało już państwo Wiślan, obszary nad jeziorem Gopło, w dzisiejszej Wielkopolsce, zamieszkiwało plemię Polan. Grodem księcia Polan był początkowo **Ostrów Lednicki**, później książę przeniósł swoją siedzibę do **Gniezna**. Na terenie zamieszkałym przez Polan istniały też i inne grody, np. Poznań oraz Giecz. W połowie X wieku władzę w państwie Polan przejął książę **Mieszko I**, pochodzący z **rodu Piastów**. Od tego momentu państwo Mieszka nazywamy **Polską**.

■ KSIĄŻĘ MIESZKO

Na początku panowania Mieszka jego państwo zajmowało obszar Wielkopolski, Kujaw, Mazowsza i skrawek Pomorza. Pod koniec swych rządów Mieszko miał pod swoją władzą Małopolskę, Wielkopolskę, Śląsk, Mazowsze i Pomorze.

Zdobycie tych wszystkich ziem nie było łatwe. Szczególnie dużo trudności nastroczało opанowanie Pomorza Zachodniego. Mieszko chciał rozszerzyć granice państwa w kierunku północno-zachodnim, ale jego plany były zagrożeniem dla Wieleatów. Był to lud słowiański zamieszkujący tereny między Odrą a Łabą, który w X wieku przeżywał swój szczyt świetności. Około 963 roku doszło do bitwy Mieszka z Wieletami, w której ci ostatni odnieśli zwycięstwo. Kilka lat później, w roku 972, wojska polskie pokonały oddziały wschodnioniemieckiego margrabiego Hodona w bitwie pod **Cedynią** i Pomorze Zachodnie zostało przyłączone do Polski.

Zajęcie przez Mieszka ziem Wiślan z Sandomierzem i Krakowem było powodem konfliktu z Czechami. Walki toczyły się na terenie Śląska. Ma-

2 *Mieszko I – pierwszy poświadczony w źródłach historycznych władca Polski z rodu Piastów, portret wg Jana Matejki*

3 *Miecze używane przez wojów polskich w X/XI w., znalezione podczas wykopalisk archeologicznych*

łopolska i Śląsk pozostały w granicach Polski.

W 973 roku Mieszko, na żądanie cesarza Ottona I, oddał swojego syna Bolesława jako zakładnika na dwór cesarski. Bolesław miał być dla cesarza gwarancją lojalności Mieszka. Za czasów Ottona I nazywano go nawet „przyjacielem cesarza”. Przyjaźń ta jednak drogo kosztowała – Mieszko musiał bowiem płacić cesarstwu stałą opłatę, zwaną **trybutem**, z ziem, które leżały na zachód od rzeki Warty.

■ CHRZEST POLSKI

Jako władca Mieszko chciał uznania ze strony innych państw europejskich. Wierzenia niechrześcijańskie panujące w jego państwie były przeszkodą na drodze wiodącej do zachodniej Europy, gdzie jednym z głównych filarów organizacji państwowej był w tym czasie Kościół. Duchowni wchodziłi w skład administracji i kancelarii królewskiej. Chcąc stworzyć nowoczesne i uznane przez potężnych władców europejskich państwo, Mieszko przyłączył swoje ziemie do wspólnoty państw chrześcijańskich.

W tym celu polski władca zawarł sojusz z chrześcijańskim księciem czeskim Bolesławem. Sojusz z Czechami został przypieczętowany ślubem Mieszka z **Dobrawą** – córką Bolesława. W 966 roku w Gnieźnie Mieszko wraz z całym dworem został uroczyście ochrzczony. Od tego momentu książę stawał się równy władcom innych chrześcijańskich królestw europejskich.

Przyjmując chrzest, książę wzmacniał swoją pozycję w państwie, w którym dotąd dominowały liczne kultury pogańskie. Ten doniosły akt ułatwiał Mieszkowi jednoczenie plemion polskich – od tej pory miała je łączyć religia chrześcijańska i Bóg jeden dla wszystkich. Nawracanie ludności na nową wiarę nie odbywało się bez konfliktów i trwało wiele dziesiątków lat.

Niedługo po tym do Polski przybył z Rzymu biskup **Jordan** i objął pierwsze polskie biskupstwo. Za nim zjechali księża i zakonnicy. Na ogół byli to ludzie wykształceni, umiejący czytać i pisać. Pomagali oni polskiemu władcy w organizowaniu państwa, w kontaktach z papieżem i innymi dworami. Duchowni rozpowszechnili w Polsce łacinę – język, którym

Czy wiesz, że...

Mieszko I był pierwszym historycznym polskim władcą. Pochodził z rodu Piastów. Zgodnie z legendą przedstawioną przez kronikarza Galla Anonima (XII wiek), po wypędzeniu z Gniezna księcia Popiela, nowym władcą został Siemowit – syn kołodzieja – Piasta. W kronice Galla wymienieni też zostali poprzednicy Mieszka: Siemowit – pradziad, Lestek – dziad i Siemomysł – ojciec. Potomkowie Piasta sami nie nazywali siebie Piastami. Określano ich tak dopiero w XVII wieku. Dynastia Piastów rządziła Polską przez cztery wieki. Ostatnim władcą z tej dynastii był król Kazimierz Wielki. Nazwa Polska pochodzi od nazwy plemienia Polan.

posługiwali się w owym czasie wykształceni ludzie w Europie. W języku tym powstawały dokumenty państwowe, odprowadzane były nabożeństwa. Po łacinie także nauczano. Data chrztu jest uznawana za początek państwa polskiego.

■ POLSKA W OSTATNICH LATACH RZĄDÓW MIESZKA I

Państwo, które pozostawił Mieszko swemu następcy, zamieszkiwało 1,2 mln ludzi. Dla porównania, w sąsiednich Czechach mieszkało ok. 0,5 miliona ludzi, w Niemczech – 3,5 miliona, a na Rusi – 4,5 miliona. Państwo polskie miało naturalne granice. Od południa stanowiły je góry: Karpaty i Sudety, od zachodu – pas puszczy i rzeka Odra, od północy – Morze Bałtyckie, na wschodzie – rzeka Bug oraz mokradła i puszcze na granicy z Prusami. Współczesne granice Polski niewiele różnią się od granic naszego państwa sprzed tysiąca lat.

4 Denar Mieszka I – moneta bita w czasie panowania polskiego władcy, awers i rewers

TO JEST WAŻNE

- W połowie X wieku władzę w państwie Polan przejął książę Mieszko I z rodu Piastów. Od tego momentu państwo Mieszka nazywamy Polską.
- Pod koniec rządów Mieszka I w skład państwa wchodziła Wielkopolska, Małopolska, Śląsk, Mazowsze i Pomorze..
- W 966 r. nastąpił chrzest Polski, który to akt zaczął przybliżać Polskę do kultury i nauki zachodniej Europy.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wskaż na mapie ziemie, które tworzyły państwo polskie w ostatnich latach panowania Mieszka I.
2. Wyjaśnij, jakie nadzieje i obawy wiązały się z przyjęciem chrztu przez Mieszka I.
3. Wyjaśnij, jakie były następstwa przyjęcia chrztu przez Mieszka I:
 - a) dla rozwoju kultury,
 - b) dla międzynarodowej pozycji Polski,
 - c) dla życia zwykłych ludzi.

3 Panowanie Bolesława Chrobrego

► Wyjaśnij, jakie były skutki polityczne przyjęcia chrztu przez Mieszka I

■ BOLESŁAW CHROBRY

Bolesław, syn Mieszka i Dobrawy, nazwany później **Chrobrym** urodził się w 967 roku. W wieku sześć lat, został oddany na dwór cesarza niemieckiego jako zakładnik. Na cesarskim dworze zetknął się z duchownymi i możnowładcami, od których uczył się zasad polityki europejskiej. Tam też zrozumiał, jak przydatni w kierowaniu państwem mogą być ludzie wykształceni.

Zmarły w 992 roku Mieszko I pozostawił po sobie liczne potomstwo. Większość możnych poparła jednak Bolesława, który objął w Polsce władzę po śmierci ojca.

1 Bolesław Chrobry, portret według Jana Matejki

■ MISJA BISKUPA WOJCIECHA

Po przyjęciu chrztu Polska starała się rozszerzać wpływy religii chrześcijańskiej na obszary zamieszkałe przez pogan. Chrobry chętnie gościł duchownych z różnych krajów, którym następnie powierzał misje chrystianizacyjne. Jednym z nich był czeski biskup Wojciech.

Biskup Wojciech pozostawał w trwałej przyjaźni z cesarzem **Otonem III**. Gdy zmuszony do opuszczenia Czech, biskup przybył do Polski, Bolesław Chrobry udzielił mu gościny i pomógł w realizacji jego planów.

W 997 roku Wojciech wyruszył do Prus z misją nawrócenia na chrześcijaństwo zamieszkałych tam plemion. Prusowie nie dali się jednak przekonać do nowej religii i głoszącego nową wiarę Wojciecha zamordowali. Dowiedziawszy się o tym, polski władca nakazał wykupić ciało biskupa z rąk Prusów. Zapłacono za nie tyle złota, ile ważyły jego zwłoki. Wojciech został pochowany w bazylice gnieźnieńskiej. Niebawem papież ogłosił go świętym i do jego grobu zaczęli przybywać pielgrzymi. Pielgrzymkę zapowiedział również cesarz Otton III.

■ ZJAZD W GNIEŹNIE W 1000 ROKU

Do cesarskiej wizyty państwo polskie przygotowało się bardzo starannie. Przybycie tak znakomitego gościa dawało Polsce okazję do zademonstro-

wania siły i bogactwa kraju. Pielgrzymka cesarza dawała także szansę przeprowadzenia rozmów politycznych.

Korzyści, jakie osiągnął Bolesław dzięki spotkaniu z cesarzem, były nieocenione. Przede wszystkim Otton III potwierdził decyzję papieża o utworzeniu odrębnej polskiej prowincji kościelnej. Oznaczało to, że odąd Kościół katolicki w Polsce będzie podlegał bezpośrednio papieżowi, a nie cesarstwu, na czym bardzo zależało Bolesławowi. Fakt ten uniezależniał politycznie od państwa niemieckiego rodzącą się państwowość polską. Cesarz wyraził zgodę na utworzenie

2 Sclavinia (Słowiańszczyzna), Germania, Galia oraz Italia składają hołd cesarzowi, miniatura z ewangelium Ottona III, 997 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Gall Anonim, pierwszy kronikarz na ziemiach polskich, przebywający w XII w. na dworze Bolesława Krzywoustego, tak pisał o zjeździe gnieźnieńskim

„Cesarz Otto [...] przybył do (grobu) św. Wojciecha dla modlitwy i pojednania, a zarazem w celu poznania sławnego Bolesława [...]. Bolesław przyjął go tak zaszczytnie i okazałe, jak wypadło przyjąć króla, cesarza rzymskiego i dostojnego gościa. Albowiem na przybycie cesarza przygotował przedziwne (wprost) cuda: najpierw hufce przeróżne rycerstwa, następnie dostojników rozstawił, jak chóry, na obszernej równinie, a poszczególne, z osobna stojące hufce, wyróżniała odmienna barwa strojów. A nie była to (tania) pstrokaczyna byle jakich ozdób, lecz najkosztowniejsze rzeczy, jakie można znaleźć gdzie bądź na świecie [...]. Złoto bowiem za jego czasów było tak pospolite u wszystkich, jak (dziś) srebro, srebro zaś było tanie jak słoma. Zważywszy jego chwałę, potęgę i bogactwa, cesarz rzymski zawołał w podziwie: »Na koronę mego cesarstwa! To, co widzę, większe jest niż wieść głosiła!« I za radą swych magnatów dodał wobec wszystkich: »Nie godzi się takiego i tak wielkiego męża jakby jednego spośród dostojników, księciem nazywać lub hrabią, lecz (wypada) chlubnie wynieść go na tron królewski i uwieńczyć koroną«. A zdjąwszy z głowy swej diadem cesarski, włożył go na głowę Bolesława na (zadatek) przymierza i przyjaźni, i za chorągiew triumfalną dał mu w darze gwóźdź z krzyża Pańskiego wraz z włócznią św. Maurycego, w zamian za co Bolesław ofiarował mu ramię św. Wojciecha. I tak wielką owego dnia złączyli się miłością, że cesarz mianował go bratem i współpracownikiem cesarstwa i nazwał go przyjacielem i sprzymierzeńcem narodu rzymskiego. Ponadto zaś przekazał na rzecz jego oraz jego następców wszelką władzę, jaką w zakresie (udzielania) godności kościelnych przysługiwała cesarstwu w królestwie polskim, czy też w innych podobnych już przez niego krajach barbarzyńców oraz w tych, które podbije (w przyszłości). Postanowienia tego układu zatwierdził (następnie) papież Sylwester przywilejem św. Rzymskiego Kościoła”.

(Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki)

POLECENIE:

1. Wykorzystując tekst źródłowy, opisz przebieg zjazdu gnieźnieńskiego. Wskaż, co w tekście jest informacją, co wyjaśnieniem, a co opinią autora.

w Polsce arcybiskupstwa w Gnieźnie oraz podległych mu biskupstw w Krakowie, Kołobrzegu i Wrocławiu. Bolesław Chrobry i jego następcy mogli odtąd mianować arcybiskupa i biskupów.

W czasie zjazdu Bolesław Chrobry zorganizował wielką ucztę. Wszyscy jej uczestnicy zostali hojnie obdarowani przez polskiego księcia prezentami w postaci złotych i srebrnych naczyń. Otton III otrzymał od polskiego władcy relikwiarz w kształcie ramienia św. Wojciecha. Cesarz natomiast podarował Bolesławowi kopię włóczni św. Maurycego.

W trakcie oficjalnych uroczystości Otton III nałożył cesarski diadem na głowę księcia, nazywając go jednocześnie „przyjacielem i sprzymierzeńcem narodu rzymskiego”. Ten symboliczny gest oznaczał zgodę cesarza na koronację Bolesława Chrobrego.

3 Denar Bolesława Chrobrego, awers i rewers

■ WOJNA Z NIEMCAMI

Dobre stosunki Polski z Niemcami trwały krótko. Niedługo po zjeździe gnieźnieńskim zmarł Otton III. Jego miejsce na tronie cesarskim zajął nieprzychylny Polsce Henryk II. W 1002 roku wybuchła wojna. Bolesław Chrobry, uprzedzając działania cesarza, postanowił zająć **Łużyce** i **Milsko** – ziemie leżące przy granicy z Niemcami. Rok później wojska Bolesława wyprawiły się do Czech i na krótko przyłączyły je do Polski.

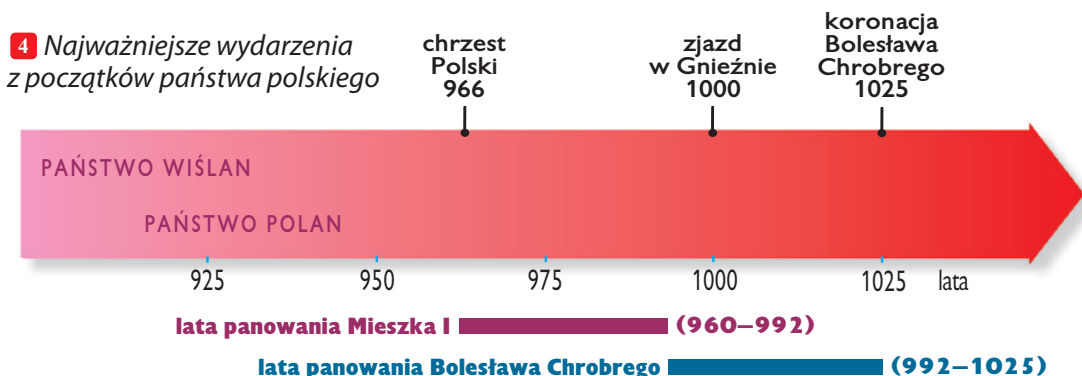
Rosnąca potęga państwa polskiego nie pozostała niezauważona przez władzę Niemiec. W 1004 roku podjął on działania zbrojne, aby zniszczyć stworzone przez Bolesława państwo. Walki toczyły się przede wszystkim na zajętych wcześniej przez oddziały polskie ziemiach Milska i Łużyc. Odwetowe wyprawy cesarskie docierały do Wielkopolski, a nawet na Śląsk. Bohatersko broniła się załoga grodu Niemcza. Wojska cesarskie i tym razem niczego nie osiągnęły. Rok później walki ustały i w 1018 roku zawarto układ pokojowy w Budziszynie. Na jego mocy przy Polsce pozostały Łużyce i Milsko.

■ WYPRAWA NA RUŚ

Oprócz Niemiec i Czech ważne miejsce w polityce Bolesława zajmowała Ruś. Nie miał on zamiaru jej podbić, ale utrwalić na tych obszarach wpływy Polski. Okazja do wyprawy na Ruś nadarzyła się w 1018 roku, tuż po zawarciu pokoju z cesarstwem. Bolesław Chrobry zdobył tam liczne i bogate łupy, a także na krótki czas wprowadził na tron w stolicy Rusi, Kijowie, swego zięcia Świętopełka. Efektem wyprawy ruskiej było przyłączenie do państwa polskiego Grodów Czerwieńskich.

■ PIERWSZY POLSKI KRÓL

Chociaż Bolesław Chrobry uzyskał cesarską zgodę na koronację podczas zjazdu w Gnieźnie w 1000 roku, to koronował się na króla Polski dopiero w 1025 roku. Koronacja była dla młodego państwa polskiego niezwykle ważnym wydarzeniem. Świadczyła o niezależności Polski na arenie międzynarodowej. Namaszczony świętymi olejami władca stawał się równym innym koronowanym władcom chrześcijańskiej Europy. Polski władca nie cieszył się jednak zbyt długo swym królewskim tytułem. Zmarł w roku swojej koronacji.

TO JEST WAŻNE

- Za panowania Bolesława Chrobrego następowała dalsza chrystianizacja ziem zamieszkałych przez pogan. W roku 997, w czasie misji nawracania na chrześcijaństwo, został zamordowany przez Prusów biskup Wojciech.
- W roku 1000, w Gnieźnie odbył się zjazd z udziałem cesarza Ottona III.
- W Polsce została stworzona samodzielna organizacja Kościoła katolickiego, podlegająca papieżowi.
- Panowanie Bolesława Chrobrego to wzrost potęgi państwa. Król przyłączył do Polski: Łużyce, Miłsko, Miśnię, Morawy i Słowację, Grody Czerwieńskie.
- W roku 1025 Bolesław Chrobry został koronowany na pierwszego króla Polski.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisz polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Porównaj na mapie zdobycze terytorialne Bolesława I Chrobrego i jego ojca.
2. Wyjaśnij, jaki był cel wyprawy misyjnej św. Wojciecha, a jakie były jej następstwa.
3. Przygotuj prezentację na temat największych sukcesów panowania Bolesława I Chrobrego. Uzasadnij swój wybór.
4. Przydomek Chrobry został nadany Bolesławowi I za czasów panowania jego syna, Mieszka II. Znajdź w słowniku języka polskiego, co oznacza ten przydomek. Czy, twoim zdaniem, słusznie został królowi nadany? Dlaczego tak sądzisz?

4 Kryzys i odnowienie monarchii

► *Wskaż na mapie, jakie ziemie wchodziły w skład państwa polskiego w chwili śmierci Bolesława Chrobrego w 1025 roku.*

■ MIESZKO II NA TRONIE

Władzę w państwie po Bolesławie Chrobrym objął jego młodszy syn, **Mieszko II**, który jeszcze w 1025 roku koronował się na króla Polski. Niedługo potem, w 1031 roku, przeciwko Polsce wystąpili jej sąsiedzi. Uderzyli na nią jednocześnie: od zachodu – cesarz Konrad II, a od wschodu – książę ruski Jarosław Mądry. W wyniku obu tych wojen Polska utraciła Miłsko i Łużyce na rzecz Niemiec i Grody Czerwieńskie na rzecz Rusi.

W tym samym roku władzę w Polsce przejął wygnany wcześniej z kraju przyrodni brat Mieszka II – **Bezprym**. Królowi udało się zbiec do Czech, gdzie został uwięziony.

Bezprym chciał uzyskać poparcie cesarza dla swoich rządów, dlatego też zrzekł się prawa godności królewskiej. Rządy nowego władcy trwały jednak krótko. W kilka miesięcy po przejęciu władzy Bezprym został zamordowany, a Mieszko II powrócił do kraju. Udało mu się na powrót zjednoczyć ziemie polskie. Na trwałe państwo polskie utraciło Łużyce, Miłsko oraz Grody Czerwieńskie. Ponowne rządy Mieszka trwały zaledwie dwa lata, gdyż zmarł on w 1034 roku.

■ BUNTY LUDNOŚCI

Rządy w kraju objął syn Mieszka II, **Kazimierz I**. Niebawem przeciwko nowemu władcy zbuntowali się możni. Oni też przejęli władzę we wszystkich częściach państwa. Kazimierz, zmuszony do ucieczki, znalazł schronienie na dworze cesarskim.

W tym samym czasie kraj ogarnęło wielkie powstanie pogańskie. Było skierowane przeciw chrześcijaństwu oraz nadmiernym obciążeniom ludności na rzecz państwa. Powstanie w Polsce wykorzystał książę czeski. Najechał ziemie polskie i doszedł na czele swoich armii aż do Poznania. Wojsko grabiło i niszczyło największe polskie miasta oraz uprowadziło wielu jeńców. Przede wszystkim jednak Czesi zrabowali relikwie świętego Wojciecha z katedry w Gnieźnie.

Zamęt w Polsce przestraszył władców sąsiednich państw, którzy obawiali się,

1 Kazimierz I Odnowiciel, portret według Jana Matejki

że rozruchy przeniosą się do ich krajów. Dlatego Kazimierz uzyskał pomoc cesarza i księcia ruskiego. Polski książę stłumił powstanie i ponownie przejął władzę w państwie, przywrócił polskie panowanie na Mazowszu i wyzwolił Śląsk. Ponieważ Gniezno bardzo ucierpiało w trakcie wojen, Kazimierz przeniósł swoją siedzibę do Krakowa i odnowił tamtejsze biskupstwo. Z czasem odbudował państwo, a także organizację kościelną (m. in. ufundował opactwo w benedyktynów w Tyńcu). Właśnie dzięki temu potomni nadali mu przydomek **Odnowiciel**.

2 Kazimierz Odnowiciel powracający do Polski, obraz Wojciecha Gersona, 1884 r.

■ RZĄDY BOLESŁAWA ŚMIAŁEGO

Następcą Kazimierza Odnowiciela był jego pierworodny syn **Bolesław II**. Zyskał on liczne przydomki, takie jak **Śmiały** czy **Wojowniczy**. Bolesław pragnął władać silnym i niezależnym królestwem. Włączył się w spory wewnętrzne na Rusi i Węgrzech, walczył z Czechami.

Europa była w tym czasie uwikłana w spór między papieżem Grzegorzem VII a cesarzem Henrykiem IV. Chodziło o to, czy stanowiska kościelne może nadawać tylko papież, czy ma do tego prawo również cesarz. Władcy poszczególnych państw opowiadali się za jedną bądź za drugą stroną sporu. Polski władca opowiedział się po stronie papieża. W zamian, dzięki papieskiemu poparciu, w 1076 roku Bolesław koronował się na króla Polski. Odnowienie królestwa było największym sukcesem władcy.

■ UPADEK BOLESŁAWA ŚMIAŁEGO

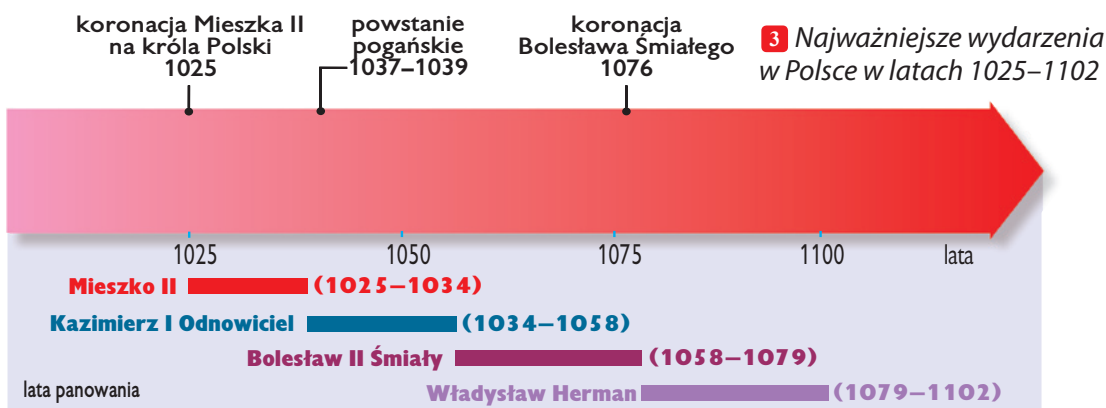
Sukcesy militarne Bolesława, dążącego do centralizacji władzy nie zapobiegły niezadowoleniu ludności. Wzrosła także rola możnych, którzy dążyli do osłabienia władzy królewskiej. Wkrótce w kraju zawiązała się opozycja przeciw

Czy wiesz, że...

Książę Kazimierz Odnowiciel na-dawał rycerzom ziemię na własność w zamian za obowiązek utrzymywania konia bojowego i stawania na każde wezwanie władcy „konno, zbrojno i z orszakiem”. Rycerze, jako właściciele ziemscy, mogli ściągać od ludności podatki, a jednocześnie zostali zwolnieni od innych świadczeń na rzecz księcia. Stan rycerski (stan – grupa społeczna wyróżniająca się posiadanymi prawami, przywilejami i obowiązkami) stał się szczególnie uprzywilejowany. Kary za zabicie lub zranienie rycerza były wyższe niż za takie samo przestępstwo dokonane na nierycerzu

władcy, na której czele stanął biskup krakowski Stanisław ze Szczepanowa. Dokładnie nie wiemy, jak bunt przebiegał, ale jego skutki były fatalne zarówno dla przywódcy buntu, jak i dla władcy. W roku 1079 **biskup Stanisław** został oskarżony przez króla o zdradę i skazany na śmierć. W średniowieczu taka kara zastosowana wobec osoby duchownej była nie do pomyślenia.

Śmierć biskupa wzmocniła siły opozycji i Bolesław musiał opuścić kraj. Schronił się na Węgrzech, ale i tam nie był bezpieczny. Kilka lat po wyjeździe z ojczyzny zginął w tajemniczych okolicznościach. Tak zakończyły się rządy Bolesława Śmiałego. Władzę w Polsce przejął jego brat **Władysław I Herman**. Natomiast biskup Stanisław został w XIII wieku uznany świętym.

TO JEST WAŻNE

- Za panowania króla Mieszka II Polska, w wyniku wojen, utraciła Miłsko i Łużyce oraz Grody Czerwieńskie.
- Podczas panowania Kazimierza I, w wyniku powstania pogańskiego i najazdu zbrojnego księcia czeskiego Polska została zniszczona i ograbiona.
- Po powrocie do kraju Kazimierz Odnowiciel stłumił powstanie, odzyskał Mażowsze, Śląsk oraz z czasem odbudował państwo.
- Bolesław II Śmiały sukcesami militarnymi wzmocnił królestwo polskie, koronując się na króla w 1076 roku.
- Po skazaniu na karę śmierci biskupa Stanisława, Bolesław Śmiały wyjechał na Węgry i tam zginął, a władzę w kraju przejął Władysław Herman.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisz polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wskaż przyczyny i skutki kryzysu państwa polskiego w XI w.
2. Narysuj schemat genealogiczny pierwszych władców piastowskich od Mieszka I do Władysława Hermana. Zaznacz władców koronowanych.

5

Polska Bolesława Krzywoustego

► Wskaż na mapie terytorium Polski za panowania Władysława Hermana. W jakich okolicznościach przejął on władzę w Polsce?

■ WALKA O WŁADZĘ

Władysław I Herman podzielił państwo między swoich synów – Zbigniewa i **Bolesława**, zwanego **Krzywoustym**. Starszy z braci, Zbigniew, otrzymał Wielkopolskę, Kujawy, Mazowsze i ziemię łęczycko-sieradzką, zaś młodszy, Bolesław – Śląsk i Małopolskę. Wkrótce między braćmi doszło na tym tle do nieporozumień, które przerodziły się w wojnę domową. W jej wyniku Zbigniew utracił na rzecz brata wszystkie wydzielone mu przez ojca w testamencie dzielnice.

Pokonany brat nie chciał dać za wygraną i zwrócił się o pomoc do ówczesnego króla niemieckiego Henryka V, który niebawem uzyskał godność cesarza. Henryk poparł roszczenia polskiego księcia i zażądał od Bolesława wydzielenia dzielnic starszemu bratu oraz uznania zwierzchnictwa cesarza nad wszystkimi polskimi ziemiami. Bolesław stanowczo odrzucił te warunki. Było to przyczyną zorganizowania przez możnych niemieckich wielkiej wyprawy na Polskę.

■ WOJNA POLSKO-NIEMIECKA

W 1109 roku armia cesarska, wspomagana przez posiłki czeskie, skierowała się ku Śląskowi. Wojska polskie pilnie strzegły wszystkich brodów na Odrze, ale siły niemieckie przekroczyły rzekę w okolicy **Głogowa** i wkroczyły w głąb Śląska. Dysponując mniejszymi siłami, Bolesław nie chciał podejmować walki w otwartym polu, zdecydował się więc na walkę partyzancką. Wojska niemieckie obległy Głogów, tu jednak napotkały silny opór.

■ PRZYŁĄCZENIE POMORZA DO POLSKI

Po zażegnaniu niebezpieczeństwa niemieckiego sprawą najwyższej wagi dla władcy polskiego było opanowanie Pomorza. Ziemia ta od czasu śmierci

1 Bolesław III Krzywousty, portret według Jana Matejki

2 Moneta (brakteat) Bolesława Krzywoustego. Brakteaty były monetami bitymi jednostronnie na bardzo cienkiej blaszce

Po pierwszych próbach wprowadzenia chrześcijaństwa przez Bolesława Chrobrego Pomorzanie wrócili do swych pierwotnych wierzeń pogańskich. Istniała więc pilna potrzeba przywrócenia wiary chrześcijańskiej na tych terenach.

W ciągu kilku lat Bolesław zajął część Pomorza z Gdańskiem i włączył je do swego państwa. Tamtejszy książę uznał się poddanym polskiego władcy. Pomorzanie mieli również płacić trybut (specjalną daninę) i wspomagać wojska polskie w wyprawach wojennych. Książę pomorski zgodził się też na wprowadzenie chrześcijaństwa na swej ziemi. Bolesław odnowił biskupstwo kruszwickie, którego siedzibę ulokowano we Włocławku. Temu biskupstwu podporządkowano Pomorze Gdańskie.

3 Polska w okresie panowania Bolesława III Krzywoustego

Chociaż Bolesław Krzywousty odniósł wiele sukcesów jako wódz i władca, nie zdołał koronować się na króla Polski. Chcąc zachować jedność państwa i zapobiec konfliktom o tron pomiędzy swoimi synami, wprowadził w 1138 roku tzw. **statut sukcesyjny**. Statut wprowadzał zasadę senioratu, wg której tron miał przypadać najstarszemu synowi, a po śmierci ostatniego syna Bolesława Krzywoustego, najstarszemu z książąt piastowskich. Całość ziem państwa polskiego została w statucie podzielona między synów Bolesława Krzywoustego: Władysław otrzymał Śląsk, Bolesław Kędzierzawy – Mazowsze i część Kujaw, Mieszko Stary – Wielkopolskę z Poznaniem i część Kujaw, Henryk – ziemię sandomierską. Wydzielanie dzielnic nie było jednoznaczne z podziałem

państwa. Zwierzchnictwo nad wszystkimi książętami miał **senior**. Do niego należało prawo do prowadzenia polityki zewnętrznej, prawo do utrzymania załóg w głównych grodach książąt dzielnicowych, współdecydowanie w obsadzaniu urzędów i nadawaniu stanowisk kościelnych. Senior poza ziemią dziedziczną dysponował dzielnicą senioralną, w skład której wchodziły: ziemia krakowska, ziemia łęczycko-sieradzka, część wschodniej Wielkopolski z Kaliszem i Gnieznem. Do seniora należało również zwierzchnictwo nad Pomorzem Wschodnim. Pierwszym seniorem został najstarszy syn Bolesława Krzywoustego – Władysław.

4 Podział Polski dokonany przez Bolesława Krzywoustego

TO JEST WAŻNE

- Książę Bolesław III Krzywousty odniósł wiele sukcesów jako wódz i władca Polski. Przyłączył do państwa część Pomorza z Gdańskiem.
- Bolesław Krzywousty wprowadził w 1138 roku statut sukcesyjny, na mocy którego ziemie polskie zostały podzielone między synów Bolesława, ze zwierzchnictwem nad wszystkimi dzielnicami księcia seniora.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisz polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Sporządź w formie planu przebieg konfliktu Bolesława Krzywoustego z bratem i wojny polsko-niemieckiej w 1109 r.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie miało przyłączenie do Polski Pomorza.
3. Wyjaśnij zasadę senioratu wprowadzoną w statucie Bolesława.
4. Wskaż na mapie terytorialne postanowienia statutu Krzywoustego.

6 Seniorat i jego upadek

► *Określ zakres władzy, jaki miał senior według statutu Bolesława Krzywoustego.*

■ WALKA JUNIORÓW Z SENIOREM

Pierwszy z seniorów, **Władysław II** – najstarszy z synów Bolesława Krzywoustego – przejął bez problemów władzę w Krakowie. Wkrótce jednak podniosły się przeciwko jego rządowi protesty, gdyż Władysław dążył do objęcia władzy nad wszystkimi dzielnicami Polski. W walce z Władysławem zjednoczyli swe siły jego młodszy bracia, duchowieństwo oraz możni. Doszło do wojny domowej, w której Władysław poniósł klęskę i wraz z rodziną musiał uciekać z kraju. Po raz pierwszy zostały złamane postanowienia testamentu Krzywoustego. Stąd też wziął się przydomek nadany przez potomnych Władysławowi II – **Wygnańiec**.

1 Denar Władysława Wygnańca, awers i rewers

■ BOLESŁAW KĘDZIERZAWY SENIOREM

Pozbawiony władzy Władysław nie zamierzał łatwo rezygnować z praw do Polski. W jego obronie wystąpił cesarz **Fryderyk I Barbarossa**. Wyprawa skierowana przeciwko książętom polskim wyruszyła z Niemiec w roku 1157. Cesarz chciał zrealizować dwa cele: po pierwsze – uzależnić od siebie państwo polskie, co oznaczało narzucenie mu zwierzchności lennej; po drugie – przywrócić tron Władysławowi, ale już jako cesarskiemu lennikowi.

Armia niemiecka po sforsowaniu Odry dotarła pod Poznań, nie napotykając żadnego oporu. W Krzyszkowie pod Poznaniem doszło do spotkania cesarza z nowym seniorem **Bolesławem IV Kędzierzawym**. Na mocy układu tam zawartego Bolesław uznał zwierzchnictwo cesarza, zgodził się zapłacić trybut oraz zwrócić Śląsk

Czy wiesz, że...

Polska w okresie rozbitcia dzielnicowego była słaba politycznie i militarnie, ale w tym samym czasie nastąpił rozwój gospodarki i kultury. Możliwość władcy mieli coraz większe znaczenie, zwłaszcza posiadacze wielkiej własności ziemskiej. Wiązali oni swoją przyszłość już nie z wyprawami wojennymi, lecz z powiększaniem zysków płynących z uprawy ziemi. Podział państwa i walki wewnętrzne w tym okresie charakteryzowały nie tylko Polskę, miały miejsce również w innych krajach Europy.

Władysławowi. Bolesław stanął przed cesarzem boso. Z przywiązany do szyi mieczem uklęknął, a cesarz ucałował go tzw. pocałunkiem pokoju.

■ KOLEJNI SENIORZY

Po śmierci Bolesława Kędzierzawego w 1173 roku seniorem został kolejny z synów Krzywoustego – **Mieszko III Stary**. Swoją przydomek zawdzięczał temu, że władzę przejął w podeszłym wieku. Nie utrzymał się on zbyt długo na krakowskim tronie. Został wygnany z Krakowa przez możnych, którzy nie godzili się z jego rządami. W 1177 roku seniorem został najmłodszy z synów Krzywoustego, **Kazimierz II Sprawiedliwy**. Chcąc zapewnić swoim synom tron krakowski, dokonał on znacznych ustępstw na rzecz Kościoła. Duchowieństwo polskie, a potem papież uznali prawa potomków Kazimierza do dziedziczenia tronu. W ten sposób po raz drugi złamano zasadę senioratu.

■ POLSKA PO ŚMIERCI KAZIMIERZA SPRAWIEDLIWEGO

Po śmierci Kazimierza Sprawiedliwego przez kilkanaście lat trwały walki o opanowanie tronu w Krakowie. Ich zwycięzcą został syn Kazimierza Sprawiedliwego, **Leszek Biały**. Głównym celem jego polityki wewnętrznej było dążenie do ułożenia wzajemnych stosunków między piastowskimi książętami. W tym celu zorganizował on zjazd w **Gąsawie**, który miał zakończyć spory. Nie zdołał jednak doprowadzić do zgody, gdyż podczas zjazdu w 1227 roku został podstępnie zamordowany przez przeciwników politycznych.

Po jego śmierci nastąpił ostateczny upadek roli księcia zwierzchniego. W drugiej połowie XIII wieku Polska weszła w okres najgłębszego rozbicia dzielnicowego. Istniało wówczas około

2 Mieszko III Stary, portret według Jana Matejki

3 Pieczęć Mieszka Starego

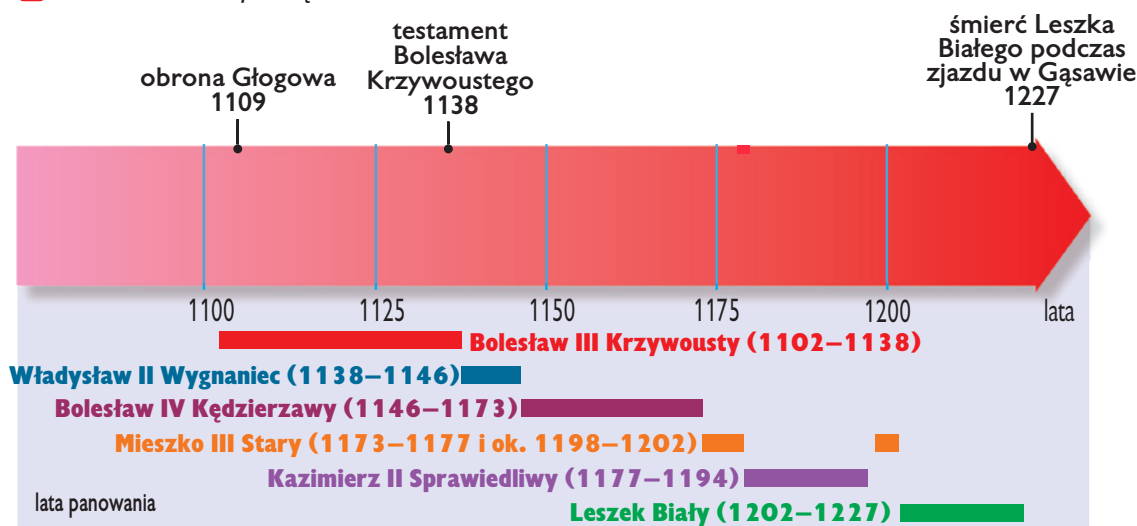

4 Leszek Biały, portret według Jana Matejki

dwudziestu księstw. Często wybuchały walki między książętami i coraz większy wpływ miało świeckie możnowładztwo.

Jednak ludność dzielnic zdawała sobie sprawę z tego, że poszczególne ziemie tworzą większą całość – Polskę – za której stolicę wciąż uważano Kraków. O ten właśnie gród prowadzili walki książęta chcący sprawować symboliczną choćby władzę nad całym państwem. Ziemie polskie łączyła jedna organizacja kościelna. Mieszkańcy Polski używali wspólnego języka, wszędzie panowały te same prawa i obyczaje. Ważną rolę odgrywała również wymiana gospodarcza między poszczególnymi dzielnicami.

5 Polska w XII i na początku XIII wieku

TO JEST WAŻNE

- Polska w czasie rozbicia dzielnicowego była słaba politycznie i militarnie. Był to jednak okres rozwoju gospodarczego i kulturalnego.
- Młodszy bracia, duchowieństwo i możnowładcy sprzeciwiali się rządowi seniora.
- Kolejnymi seniorami byli: Władysław II Wygnaniec, Bolesław IV Kędzierzawy, Mieszko III Stary, Kazimierz II Sprawiedliwy i Leszek Biały.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisuj polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wskaż przyczyny i skutki upadku zasady senioratu.
2. Wymień w kolejności chronologicznej panujących w Polsce seniorów.
3. Wskaż na mapie zmiany terytorialne Polski w okresie walki o seniorat.
4. Wyjaśnij, co łączyło wszystkie ziemie polskie i jej mieszkańców w okresie rozbicia dzielnicowego.

7 Sąsiedzi państwa polskiego w średniowieczu

► *Opisz, jak układały się stosunki Polski z cesarstwem niemieckim na przestrzeni XI i XII wieku.*

■ SĄSIEDZI POLSKI

Państwo polskie graniczyło w średniowieczu z czterema państwami: Niemcami, Rusią, Czechami i Węgrami. Sąsiadowało również z terenami zamieszkanymi przez plemiona: Prusów, Jaćwiegów oraz Słowian połabskich. Plemiona te nie stworzyły własnych państw.

■ RUŚ

Na wschód od granic Polski istniało Księstwo Kijowskie. Początek państwu dała wyprawa księcia nowogrodzkiego Olega na Kijów w 882 roku, która w rezultacie doprowadziła do zjednoczenia północnych i południowych księstw ruskich. Następcy Olega toczyli walki z cesarstwem bizantyjskim o rozszerzenie swych posiadłości aż do Morza Czarnego. Zakończyły się one kompromisem, którego warunkiem było przyjęcie przez władcę ruskiego, Włodzimierza Wielkiego, chrześcijaństwa w obrządku wschodnim w roku 988.

Za rządów kolejnego księcia – **Jarosława Mądrego** z dynastii Rurykowiczów – państwo to osiągnęło duże znaczenie. Jarosław dał się poznać jako znakomity organizator. Za jego panowania nastąpiło też spisanie praw. Po śmierci księcia państwo uległo podziałowi między jego synów i weszło w okres rozbięcia dzielnicowego.

W latach 1237–1240 Ruś podbili Mongołowie. Poszczególne księżęta musieli płacić daniny i wspierać Mongołów w ich wyprawach. Mongołowie władali Rusią przez ponad dwieście lat.

Dzięki przyjęciu chrześcijaństwa na Rusi wzrosły wpływy kultury bizantyjskiej. Przybywali tu rzemieślnicy bizantyjscy, dzięki którym powstało wiele wspaniałych budowli sakralnych. W głównych ośrodkach państwa kwitła kultura – rozwijała się literatura, rzeźba, malarstwo. Pisano cyrylicą w języku starosłowiańskim. Pierwsze ruskie roczniki, zwane latopisami, są pisane właśnie tym alfabetem.

1 Jarosław Mądry na XVI-wiecznej rycinie

■ CZECHY

Na południe od plemion polskich już w IX wieku istniało **Państwo Wielkomorawskie**. Państwo to zostało utworzone przez plemiona morawskie. Po jego rozpadzie tereny dzisiejszych Moraw zostały podporządkowane Czechom. W ich rękach znalazły się również Śląsk i kraj Wiślan. Pod koniec IX wieku czeski książę Borzywoj I przyjął chrześcijaństwo.

Z czasem książętom czeskim udało się zdobyć tytuł królewski. Dawało im to uprzywilejowaną pozycję pośród władców innych państw wchodzących w skład cesarstwa. U szczytu potęgi państwo czeskie sięgało aż po Adriatyk. Kraj bogacił się i rozwijał. Wydobywano tu rudę żelaza, srebro i złoto. Produkowano płótno i sukno. Najbogatszym czeskim miastem była stolica – Praga. W końcu XII wieku do Czech zaczęli napływać osadnicy niemieccy, pod których wpływem ludność czeska przyjmowała niemiecki język i obyczaje. Niemieckiego pochodzenia była również większość wyższego duchowieństwa oraz bogaci mieszcianie.

■ WĘGRY

W końcu IX wieku obszar Niziny Panońskiej, wchodzącej wówczas w skład Państwa Wielkomorawskiego, został opanowany przez Węgrów (Madziarów) pod wodzą Arpada. Potomek Arpada, książę Gejza, przyjął wraz z całą rodziną chrześcijaństwo w 974 r. Za twórcę państwa węgierskiego uważany jest jego syn – **król Stefan**, uznany później za świętego. Po śmierci Stefana państwo węgierskie znalazło się w orbicie wpływów niemieckich. W końcu XI wieku władcy Węgier zdołali uwolnić się od Niemiec i rozszerzali swe wpływy na nowe obszary – opanowali tereny Słowacji, Siedmiogrodu, Chorwacji i Dalmacji.

Przez ziemie Węgrów w średniowieczu przebiegały ważne szlaki handlowe i na Węgry napływali liczni osadnicy z zachodniej Europy. Rozwój Węgier został powstrzymany przez najazdy Tatarów w XIII wieku. Osłabienie państwa węgierskiego miało jednak charakter przejściowy. Już w XIV wieku Węgry stały się jednym z najpotężniejszych państw środkowej Europy.

■ PODBÓJ POŁABIA PRZEZ NIEMCÓW

W I połowie X wieku Niemcy rozpoczęli podbój słowiańskich plemion zajmujących ziemie pomiędzy Łabą a Odrą, zwanych także **Słowianami połabskimi**.

Czesi próbowali również uzyskać wpływy w Polsce, a nawet ją sobie podporządkować. Udało się to królowi Wacławowi, który w roku 1300 wykorzystał słabość państwa polskiego i koronował się na króla. Rządy czeskie w Polsce trwały zaledwie 6 lat.

3 Pomnik króla Stefana w Budapeszcie

Jako pierwsze uległy im plemiona Serbów, następnie wojska niemieckie podjęły udaną próbę podbicia plemion Wieleatów. Zadecydowała o tym przede wszystkim przewaga Niemców w boju. Ich wojska składały się z ciężkozbrojnej jazdy, podczas gdy oddziały słowiańskie walczyły pieszo. Podbój okazał się krótkotrwały. Wkrótce Słowianie zorganizowali powstanie, dzięki któremu zrzucili zależność od Niemców. Tak scharakteryzował Słowian kronikarz niemiecki Widukind, mnich benedyktyński żyjący w X wieku:

Woleli wybrać wojnę niż pokój i mało sobie cenili wszelki niedostatek, byleby zachować wolność, gdyż są to ludzie twardzi i wytrzymali, przyzwyczajeni do najprostszego pożywienia, a to, co dla naszych jest największym ciężarem, oni znoszą jak gdyby rodzaj rozrywki.

4 Rekonstrukcja grodu Słowian połabskich w Meklemburgii (Niemcy)

■ UTRATA POMORZA ZACHODNIEGO

Pomorscy książęta od lat u władców Polski poszukiwali pomocy w obronie przed agresją Niemiec. Mocno z Polską związał się **książę pomorski Bogusław**, który wziął udział w zjeździe książąt polskich w Gnieźnie. Swe związki z Polską podkreślił następnie poprzez małżeństwo z córką Mieszka Starego.

Po obaleniu Mieszka, za czasów jego następcy Kazimierza Sprawiedliwego, zainteresowanie książąt polskich Pomorzem znacznie osłabło. Dbając o interes własnych dzielnic, nie dostrzegali oni zagrażającego Pomorzu niebezpieczeństwa ze strony Niemiec. Pozostawiony sam sobie Bogusław zmuszony był uznać w 1181 roku zwierzchnictwo niemieckie nad Pomorzem i złożyć hołd lenny cesarzowi Fryderykowi I. Tym samym Pomorze Zachodnie zostało odłączone od państwa polskiego na długie wieki.

■ MARCHIA BRANDENBURSKA

Zachodnim sąsiadem Polski była w tym czasie **Marchia Brandenburska**. Jej twórcą był **Albrecht Niedźwiedź**. Stolica państwa znajdowała się w Brennie, której nazwę zmieniono następnie na Brandenburg. Od niej powstała nazwa marchii. Potomkowie Albrechta Niedźwiedzia opanowywali nowe ziemie na

wschodzie, a po zajęciu ziemi lubuskiej zagrozili Wielkopolsce.

■ UTRATA ZIEMI LUBUSKIEJ

Ziemia lubuska odgrywała bardzo ważną rolę w systemie obronnym państwa polskiego. W latach czterdziestych XIII wieku znalazła się w rękach Bolesława Rogatki, syna księcia śląskiego – Henryka Pobożnego. Aby uzyskać pomoc wojskową, Bolesław zastawił ziemię, którą władał, arcybiskupowi magdeburskiemu. Niewykupiona na czas ziemia lubuska z biegiem czasu przeszła we władanie margrabiów magdeburskich i weszła w skład nowego państwa, zwanego **Nową Marchią**. Zajęte ziemie kolonizowano sprowadzanymi z Niemiec osadnikami.

4 Pieczęć Albrechta Niedźwiedzia, margrabiego brandenburskiego

TO JEST WAŻNE

- Polska w średniowieczu graniczyła z czterema państwami: Niemcami, Rusią, Czechami i Węgrami oraz plemionami: Prusów, Jaćwiągów i Słowian połabskich.
- Księstwo Kijowskie znacznie się rozwinęło za panowania Jarosława Mądrego. Dzięki przyjęciu chrześcijaństwa na Rusi kwitła kultura bizantyjska.
- U szczytu potęgi państwo czeskie sięgało po Adriatyk. W końcu XII w. zaczął się zaznaczać wpływ języka i kultury niemieckiej.
- Twórcą państwa węgierskiego był król Stefan. W XIV w. Węgry stały się jednym z najpotężniejszych państw środkowej Europy.
- Na skutek niemieckich podbojów Słowianie połabscy ulegli germanizacji w XII w.
- Polska w r. 1181 utraciła Pomorze Zachodnie na długie wieki. Ziemia lubuska została opanowana przez Marchię Brandenburską, aby ostatecznie, w XIII w. wejść w skład Nowej Marchii.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Porównaj mapy przedstawiające Polskę w X w. i współcześnie. Na ich podstawie określ, jakich sąsiadów miała Polska za panowania pierwszych Piastów, a jakich ma obecnie.
2. Porównaj proces tworzenia się państwa polskiego z powstaniem państw ościennych. Wskaż podobieństwa i różnice.
3. Wyjaśnij, w jakich okolicznościach Pomorze Zachodnie i ziemia lubuska zostały odłączone od państwa polskiego.

8

Życie w państwie pierwszych Piastów

► Wyjaśnij, na czym polegał system lenny.

■ WOJSKO

Obroną granic Polski oraz utrzymaniem porządku wewnętrznego kraju zajmowali się żołnierze, zwani wojami. Mieszko miał drużynę liczącą około 3 tysięcy wojów. Więcej wojów miał Bolesław Chrobry – liczba ta wzrosła do 3900. Część wojsk wchodziła w skład drużyny dworskiej, która pozostawała do dyspozycji księcia. Reszta wojów była rozmieszczona w głównych grodach kraju, gdzie wchodziła w skład załóg. Swoje drużyny mieli również możni. Z czasem wojowie otrzymywali ziemię i na niej osiadali.

Od drugiej połowy XI wieku drużyny traciły na znaczeniu, a coraz większą rolę odgrywało rycerstwo. Rycerze zobowiązani byli stawiać się na każde wezwanie księcia. Zamieszkali na jednym terenie rycerze tworzyli oddział. Również ludność tworzyła oddziały wojskowe.

■ ORGANIZACJA PAŃSTWA

Najważniejszą funkcję w zarządzaniu państwem spełniały grody (osady obronne). Gród wraz z podległym mu obszarem tworzył okręg grodowy. W grodzie urzędował namiestnik księcia, w późniejszym czasie zwany **kasztelanem**. Zarządzał on wojskiem, ściągał daniny oraz sprawował sądy. W grodzie znajdowała się załoga wojskowa. Wyjątkową rolę wśród grodów odgrywały Gniezno i Poznań, ponieważ właśnie tam najchętniej przebywał książę ze swym dworem. Grody te były osadami głównymi, chociaż stolicy państwa, we współczesnym rozumieniu tego słowa, wówczas nie było.

■ NAJWAŻNIEJSI URZĘDNIICY W PAŃSTWIE

Na czele państwa stał książę, który traktował je jako swoją własność – taka forma sprawowania władzy nosi nazwę monarchii patrymonialnej. W czasie

1 Zbrojni wojowie z drużyny Bolesława Chrobrego, ilustracja współczesna

2 Szyszak wielkopolski, XI w.

wojny książę dowodził wojskiem. Poza tym sprawował władzę sądowniczą, przyjmował poselstwa oraz wyznaczał urzędników. W sprawowaniu rządów pomagali mu wybrani wielmożowie, którzy tworzyli radę książęcą. Piastowali oni także najważniejsze urzędy w państwie.

Komes pałacowy zarządzał dworem, a w razie potrzeby zastępował księcia w kierowaniu państwem. Skarbem książęcym opiekował się skarbnik, nad dobrami księcia czuwał podkomorzy, zaś nad kancelarią sprawował nadzór kanclerz. Był nim najczęściej duchowny katolicki umiejący pisać i czytać.

■ DANINY

Wojsko, urzędnicy i świta księcia były opłacane z danin składanych przez poddanych. Do najstarszych świadczeń na rzecz księcia należały daniny w postaci futer zwierzęcych lub miodu. Gdy książę podróżował po kraju, mieszkańcy miejscowości, przez które przejeżdżał, musieli gościć władcę i jego urzędników. Służyli również podwodami, czyli wozili urzędników i wojsko.

■ OSADY SŁUŻEBNE

W pobliżu grodów znajdowały się osady służebne, w których mieszkała ludność rzemieślnicza. Mieszkańcy osad służebnych wyrabiali przedmioty potrzebne księciu, jego wojom i urzędnikom. Zawody ludności służebnej były dziedziczne i przechodziły z ojca na syna. Ludność osad służebnych otrzymywała gospodarstwa od księcia, ale w razie potrzeby książę mógł ją przenieść w inne miejsce.

Ludność służebna pełniła rozmaite posługi. Niektórzy zajmowali się pilnowaniem obszarów myśliwskich oraz pomagali księciu w łowach – byli to strzelcy, psiarze, jastrzębnicy oraz sokolnicy. Inni, zwani bobrownikami, zdobywali cenne futra, jeszcze inni strzegli stad księcia – byli to owczarze, skotnicy (skot – bydło), kobylnicy, świniarze.

Czy wiesz, że...

Monarchia patrymonialna

Państwo pierwszych Piastów miało formę monarchii patrymonialnej (od łac. *patrimonium* – dziedziczna własność). W tej formie rządów państwo było traktowane jako dziedziczna własność rodu i zarządzane jak każdy majątek ziemski. Urzędnicy byli nagradzani dobrami. Władca był wodzem, strażnikiem i najwyższym sędzią.

3 Chłopi przy pracy, obraz z XV w.

Dostarczaniem ryb na książęcy dwór trudnili się rybitwi, miód w książęcych lasach zbierali bartnicy, uprawą winorośli i produkcją wina na potrzeby dworu i Kościoła zajmowali się winiarze, a chmielarze zaopatrywali w chmiel.

■ PODGRODZIA

Obok grodów powstawały podgrodzia. Zamieszkiwali je głównie kupcy i rzemieślnicy. Zaopatrywali oni załogi grodów oraz ludność miasta i okolicznych wsi w potrzebne wyroby. Sprzedaż towarów odbywała się na targach. Handlować mógł każdy. Początkowo istniał handel wymienny, tzn. towarem płacono za towar. W późniejszych czasach płacono płatami lnianego płótna lub skórami zwierzęcymi. Stopniowo upowszechniły się pieniądze, którymi płacono przy dużych transakcjach. Przy mniejszych – monety cięto na mniejsze fragmenty. W Polsce tego okresu posługiwano się jedynie srebrnymi denarami. Bito je w mennicach książęcych, które znajdowały się w większych grodach.

■ ZAKONY

W początkach swego istnienia na ziemiach polskich Kościół znajdował się na utrzymaniu księcia. Na potrzeby Kościoła książę przeznaczał część swych dochodów pochodzących z danin, ceł i opłat targowych.

Dużą rolę odgrywali w średniowiecznej Polsce zakonnicy. Zakony pojawiły się na ziemiach polskich wraz z przyjęciem chrześcijaństwa. Zakonnicy tworzyli wspólnoty, które żyły odcięte od otaczającego je świata w klasztorach. Ich członkowie żyli zgodnie z przyjętą przez założycieli regułą, czyli wewnętrznym regulaminem klasztoru. Fundatorami kościołów i klasztorów

4 Gród i podgrodzie, ilustracja współczesna

byli najczęściej władcy lub biskupi, choć zdarzały się zamożne osoby prywatne.

Pierwsi przybyli do Polski **benedyktyni**; po nich w XII wieku cystersi, którzy założyli w ciągu stu lat wiele klasztorów. **Cystersi**, poza czynnościami o charakterze sakralnym, zajmowali się działalnością gospodarczą i kulturalną: upowszechnili nowe systemy uprawy i narzędzia rolnicze, prowadzili hodowle, zakładali ogrody, przepisywali i zdobili księgi. W XIII wieku pojawili się w Polsce **dominikanie**, a wkrótce po nich – **franciszkanie**.

■ PIŚMIENNICTWO

Pierwsze książki do Polski przywieźli duchowni chrześcijańscy. Pochodziły one z Niemiec, Włoch i Francji. Najstarszymi książkami pisanymi w Polsce były **roczniki** oraz **kalendarze**. W rocznikach duchowni zapisywali pod każdą datą ważne wydarzenia, np. urodziny książąt, najazdy nieprzyjaciół itp. Innego typu księgami były kroniki. Zawierały one uporządkowane w sposób chronologiczny opisy wydarzeń. Ich autorzy – zakonnicy – pisali o faktach z przeszłości albo im współczesnych.

Jako pierwszy dzieje Polski opisał w Kronice polskiej **Gall Anonim**. Nie mamy o nim żadnych konkretnych wiadomości. Przypuszczamy jedynie, że był benedyktyńskim zakonnikiem i pochodził z Francji, zwanej wówczas Galią – dlatego nazwano go Gallem. Jego dzieło powstawało na dworze Bolesława Krzywoustego w XII wieku. Opisuje on nie tylko rządy tego władcy, ale sięga też do samego początku dynastii piastowskiej. Księgi przechowywano w bibliotekach, które powstawały przy katedrach biskupich i klasztorach. Pisano po łacinie.

■ SZTUKA ROMAŃSKA W POLSCE

Między X a XIII wiekiem w europejskiej architekturze panował **styl romański**. Powstało wówczas wiele budowli, przede wszystkim o charakterze kościelnym. Pierwsze kościołki, jakie wznoszono na terenie Polski, nazywamy rotundami. Rotunda to budowla wzniesiona na planie koła, składająca się z jednego

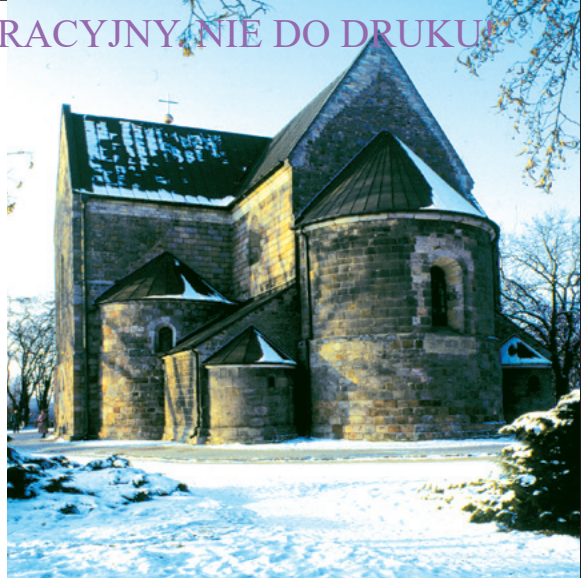
5 Cystersi na średniowiecznej miniaturze

6 Strona „Kroniki polskiej” Galla Anonima, egzemplarz z 1340 r.

pomieszczenia, często przykrytego kopułą. Rotundy miały zwykle dobudowane apsydy, czyli półkoliste pomieszczenia otwarte do wnętrza, zamykające prezbiterium i czasami nawy boczne. W większych grodach budowano też świątynie zwane bazylikami. Powstały one na planie prostokąta. Miały na ogół trzy nawy. Środkowa, najwyższa nawa wspierała się na masywnych kolumnach. Nawy boczne były niższe.

Koszt budowli był wysoki, dlatego początkowo finansowali je wyłącznie książęta, dopiero później fundowali je możni. Pierwsze kościoły wznoszono z ciosanych bloków granitowych albo wapiennych. Budowniczymi kościołów byli przybywający do naszego kraju rzemieślnicy z zachodniej Europy. Wnętrza kościołów zdobiły rzeźby i rysunki.

7 Romańska kolegiata św. Piotra w Kruszwicy, I poł. XII w.

TO JEST WAŻNE

- W państwie Piastów, na którego czele stał książę, siłę militarną stanowili woje, a z czasem rycerstwo.
- Grody były zarządzane przez kasztelanów, którzy kierowali wojskiem, ściągali daniiny oraz sprawowali sądy. W podgrodziach zamieszkiwali kupcy i rzemieślnicy.
- Rolę kulturotwóczą i gospodarczą w średniowieczu odgrywały zakony: benedyktyni, cystersi, dominikanie i franciszkanie.
- Pierwszym, który opisał dzieje Polski (XII w.) był Gall Anonim.
- Między X a XIII w. w architekturze europejskiej panował styl romański. W tym stylu wznoszono pierwsze w Polsce kościółki, nazywane rotundami, a w większych grodach były to bazyliki.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisuj polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wymień głównych urzędników państwowych w średniowiecznej Polsce.
2. Jaką rolę pełniły w państwie osady służebne, a jaką podgrodzia?
3. Wskaż różnice pomiędzy rocznikami a kronikami.
4. Wyjaśnij, jaką rolę odegrał Gall Anonim w opisywaniu dziejów Polski.
5. Przygotuj prezentację na temat cech stylu romańskiego i przykładów budowli romańskich w twoim regionie.

VI

ZJEDNOCZENIE ZIEM
POLSKICH

1

Państwo zakonne w Prusach

► *Opowiedz o misji chrystianizacyjnej św. Wojciecha.*

■ PRUSOWIE I JAĆWIEGOWIE

Tereny dzisiejszej Warmii i Mazur zamieszkiwały w średniowieczu pogańskie plemiona **Prusów** i **Jaćwiegów**. Oba plemiona zasiedlały obszary pokryte lasami, z dużą liczbą jezior. Głównym zajęciem ludności było rolnictwo i hodowla bydła, a na mniejszą skalę – bartnictwo, rybołówstwo i myślistwo. Ważne dla plemion sprawy rozstrzygano na wiecach, w których brali udział wszyscy dorośli mężczyźni.

Próby podbicia ziem pogańskich Prusów podejmowali książęta i władcy polscy już od czasów Bolesława Chrobrego. Nie doprowadziły one jednak do podporządkowania ich Polsce. W XIII wieku rosnące w siłę plemiona Prusów zaczęły zagrażać północnym obszarom ziem polskich. Co jakiś czas plemiona te pustoszyły Mazowsze, a władcy dzielnicy nie potrafili sami skutecznie przeciwstawić się najeźdźcom.

■ ZAŁOŻENIE ZAKONU KRZYŻACKIEGO

Zakon krzyżacki został założony w 1190 roku w trakcie trzeciej wyprawy krzyżowej. Jego pierwotnym zadaniem była ochrona chrześcijan przybywających do Palestyny przed muzułmanami. Zakonnicy organizowali również szpitale, w których leczyli chorych pielgrzymów.

Dokładna nazwa zakonu krzyżackiego brzmiała: Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Zakon podlegał bezpośrednio papieżowi. Tworzyli go przede wszystkim Niemcy.

Członkowie zakonu dzielili się na kilka warstw. Najwyższą pozycję zajmowali bracia – rycerze zakonnici.

1 Godła zakonu krzyżackiego:
u góry: herb rycerski, poniżej:
herb wielkiego mistrza

Niżej stali duchowni, zaś na samym dole tej drabiny znajdowali się bracia służebni. Rycerze zakonni – w przeciwieństwie do zwykłych zakonników, którzy składali śluby czystości, ubóstwa i posłuszeństwa – składali dodatkowo ślub walki za wiarę. Zakon szybko bogacił się; miał majątki na terenie całej Europy.

■ SPROWADZENIE KRZYŻAKÓW DO POLSKI

Po okresie krucjat Krzyżacy postanowili szukać nowej siedziby w Europie. Najpierw przyjął ich król węgierski. Zakonnicy w zamian za nadane im ziemie zobowiązali się do powstrzymania najazdów pogańskich plemion. Kiedy władca węgierski zorientował się, że Krzyżacy nadużywają gościny, usunął ich ze swego kraju.

W tym samym czasie pewne plany wobec Krzyżaków powziął **Konrad Mazowiecki**. Ponieważ jego księstwo miało nieustanne problemy z najazdami Prusów, chciał, aby zakonnicy pomogli mu w podboju oraz schrystianizowaniu trudnych sąsiadów. Polski książę sądził, że zdobyte przez Krzyżaków ziemie zostaną przyłączone do Mazowsza.

W 1226 roku zawarty został układ, na którego mocy Konrad przekazał Krzyżakom ziemię chełmińską jako lenno. Cesarz natomiast obiecał Krzyżakom, że odda zakonowi na własność podbite przez niego w przyszłości ziemie Prusów. Było to niezgodne z układem zawartym z Konradem Mazowieckim.

W 1230 roku zakonnicy przybyli na **ziemię chełmińską** i wkrótce rozpoczęli podbój Prusów. Posuwając się wzdłuż szlaków wodnych, opanowali znajdujące się wokół nich ziemie pruskie. Na podbitych terenach budowali zamki oraz grody warowne, wokół których powstawały osady rzemieślnicze oraz miasta. Prusowie dzielnie bronili swej wolności. Nawet kiedy już zostali podporządkowani Krzyżakom, organizowali powstania, których tłumienie sprawiało zakonowi sporo kłopotów. W ciągu 50 lat od przybycia na ziemię chełmińską Krzyżacy zawładnęli całym terytorium Prusów i stworzyli silne, często zagrażające Polsce państwo.

■ ORGANIZACJA PAŃSTWA KRZYŻACKIEGO

Zdobyte ziemie Krzyżacy przekazywali rycerzom niemieckim i możliwym pruskim, uznającym władzę zakonu. Na tereny te sprowadzano również osadników z Niemiec i Polski, głównie z Mazowsza.

Na czele państwa stał mistrz krajowy, który podlegał **wielkiemu mistrzowi** zakonu. Siedziba wielkiego mistrza znajdowała się od

2 Konrad Mazowiecki, rysunek Jana Matejki

XIV wieku w **Malborku**.

Kraj został podzielony na okręgi, zwane komturiami, na których czele stali komturowie. Posiadali oni pełnię władzy na zarządzanych przez siebie terenach. Komtur dowodził rycerstwem podczas wypraw zbrojnych, ściągał podatki i daniny od ludności oraz sprawował władzę sądową. On też zarządzał zamkami i majątkami ziemskimi w okręgu.

Komturstwo składało się z zamku oraz przypadającego mu terenu. Podlegały mu komornictwa i wójtostwa.

W początkach XIII wieku na północno-wschodnim wybrzeżu Morza Bałtyckiego, w **Inflantach**, powstał **zakon kawalerów mieczowych**. Kilkadziesiąt lat później połączył się on z Krzyżakami. Powstało zintegrowane państwo zakonne, które dążyło do opanowania nowych ziem.

3 Podbój Prus przez Krzyżaków

TO JEST WAŻNE

- W XII w. silne plemiona Prusów zaczęły zagrażać północnym obszarom Polski.
- W 1226 r. książę Konrad Mazowiecki zawarł z zakonem krzyżackim układ, na mocy którego Krzyżacy otrzymali jako lenno Ziemię Chełmińską, w zamian za pomoc w podboju i chrystianizacji Prusów.
- Na zdobytych ziemiach powstało silne państwo zakonne, które z czasem połączyło się z zakonem kawalerów mieczowych w Inflantach. Dążeniem jego był podbój nowych ziem.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wyjaśnij przyczyny i skutki sprowadzenia Krzyżaków na ziemie polskie.
2. Napisz rozprawkę na temat: „Porównanie i ocena metod chrystianizacji stosowanych przez św. Wojciecha i Krzyżaków”.
3. Opisz, jak było zorganizowane państwo krzyżackie.
4. Wskaż na mapie tereny, które zajęli Krzyżacy, by utworzyć swoje państwo.

2 Najazd Tatarów

► Wskaż na współczesnej mapie Mongolię.

■ POCHODZENIE TATARÓW

Na przełomie XII i XIII wieku na terenie środkowej Azji powstało potężne państwo mongolskie. Jego twórcą był **Czyngis-chan**. W ciągu kilkunastu lat zjednoczył on pokrewne Mongołom plemiona, a następnie podbił rozległe obszary Azji, od Chin aż do Krymu.

Swoje sukcesy militarne zawdzięczali Mongołowie strategii i taktyce. Ich wojska były zorganizowane według systemu dziesiętnego – w dziesiątki, setki, tysiące i dziesiątki tysięcy wojowników. Każdy, nawet najmniejszy oddział miał dowódcę. Wojska tatarskie składały się tylko i wyłącznie z oddziałów jazdy, które dzieliły się na jazdę ciężkozbrojną, używaną do szarż, oraz lekkozbrojną, złożoną z łuczników. Oblegając miasta, Tatarzy posługiwali się machinami miotającymi. Przed podjęciem wyprawy dokonywali gruntownego rozpoznania terenu przeciwnika.

■ PODBOJE TATARÓW

Najpierw **Tatarzy** zagrozili księstwu ruskim. Ruś bowiem stała się miejscem schronienia Połowców, azjatyckiego ludu uciekającego przed Mongołami. Wskutek najazdu Tatrów część Połowców uznała władzę tatarską, pozostali zaś schronili się na Węgrzech. Następnie Tatarzy wycofali się w głąb Azji.

Po śmierci Czyngis-chana jego następcy rozpoczęli ekspansję terytorialną w różnych kierunkach. W 1236 roku Mongołowie zajęli Bułgarię a rok później

1 Czyngis-chan (Temudzin), średniowieczna rycina chińska

Czy wiesz, że...

Tatarzy – pierwotnie była to nazwa jednego z plemion mongolskich. W XII i XIII w. Tatarami zaczęto określać ludy tureckie, mongolskie i tunguskie wchodzące w skład państwa Czyngis-Chana. W kolejnych wiekach nazwy *Tatarzy* używano do określenia ludności państwa Złotej Ordy i Chanatów: Kazańskiego, Astrachańskiego, Nogajskiego i Krymskiego.

Współcześnie nazwą *Tatarzy* określa się różne ludy mówiące językiem tureckim, zróżnicowane pod względem etnicznym i kulturalnym, np. Tatarzy krymscy, Tatarzy litewscy, Tatarzy syberyjscy.

uderzyli ponownie na Ruś. W ciągu trwającej cztery lata wojny wojska mongolskie opanowały główne grody Rusi: Kijów i Halicz. Ludność podbitych obszarów została obłożona przez najeźdźców wysokimi podatkami.

■ MONARCHIA HENRYKÓW ŚLĄSKICH

W tym czasie na tronie krakowskim zasiadał książę śląski **Henryk Pobożny**. Był on synem **Henryka I Brodatego** i księżnej **Jadwigi Śląskiej**, która uznana została w późniejszym czasie za **świętą**.

Henryk Brodaty sprowadzał do swej dzielnicy osadników pochodzących przede wszystkim z Niemiec i osiedlał ich na słabo zaludnionych dotąd terenach. Dbał również o rozwój miast śląskich, do których sprowadzał cudzoziemskich kupców i rzemieślników. Duże dochody czerpał z rozbudowanych kopalń złota w Złotoryi i Lwówku. Książę był nie tylko znakomitym gospodarzem, ale i doskonałym politykiem. Opanował znaczne obszary Polski. Oprócz Śląska władzę swoją rozciągnął na ziemię krakowską i sandomierską, zachodnią część Wielkopolski oraz na ziemię lubuską. Tuż przed śmiercią podjął

2 Henryk Brodaty, portret według Jana Matejki

3 Ziemie polskie w I połowie XIII w.

starania o koronę dla swego syna i następcy, Henryka Pobożnego, który przejął władzę po ojcu.

■ NAJAZD TATARÓW NA POLSKĘ

Po podporządkowaniu sobie Rusi Tatarzy stanęli u granic Polski i Węgier. Najpierw zamierzali oni rozprawić się z królem węgierskim, który udzielił schronienia niedobitkom Połowców. Aby nie dopuścić Polaków do udzielenia pomocy Węgrom, Tatarzy zaatakowali także ziemie polskie. Właściwy najazd został poprzedzony wyprawą rozpoznawczą. W jej trakcie najeźdźcy zniszczyli Lublin. Wkrótce potem ich łupem padł Sandomierz. Wspólnymi siłami rycerstwo sandomierskie i krakowskie próbowało przeciwstawić się Tatarom w bitwie pod Chmielnikiem, jednak wciągnięte w zasadzkę uległo. Po zdobyciu Krakowa Tatarzy ruszyli w kierunku Śląska. Zebrało się tam rycerstwo polskie pod wodzą księcia Henryka Pobożnego, oczekujące na przybycie wojsk króla czeskiego Wacława I.

4 Tatarzy mordujący braci zakonnych w klasztorze dominikanów w Sandomierzu, obraz nieznanego malarza, XVII w.

■ BITWA POD LEGNICĄ

Po splądrowaniu Wrocławia Tatarzy ruszyli pod **Legnicę**, gdzie oczekiwały ich siły polskie. Oprócz rycerstwa śląskiego, wielkopolskiego oraz resztek rycerstwa małopolskiego w szeregach stanęli Krzyżacy oraz kopacze złota ze Złotoryi. Do bitwy doszło w 1241 roku. Siły obydwu stron były wyrównane i liczyły po około 8 tys. wojowników. Bitwa toczyła się ze zmiennym szczęściem. Choć sukces wojsk polskich był bliski, o przegranej zdecydował pewien zabieg psychologiczny zastosowany przez Tatarów, który spowodował ucieczkę z pola bitwy oddziału opolsko-raciborskiego. To przeważało szalę bitwy na korzyść Tatarów. Tak opisuje to wydarzenie w *Historii Polski* żyjący w XV wieku Jan Długosz:

Tymczasem ktoś z oddziałów tatarskich, nie wiadomo, czy ruskiego czy tatarskiego pochodzenia, biegnąc bardzo szybko tu i tam, między jednym a drugim wojskiem krzyczał okropnie, zwracając do obu wojsk sprzeczne ze sobą słowa zachęty. Wołał bowiem po polsku: „biegajcie, biegajcie”, to znaczy: „uciekajcie, uciekajcie”, wprowadzając Polaków w przerażenie, po tatarsku zaś zachęcał Tatarów do walki i wytrwania. Na to wołanie książę opolski Mieczysław, przekonany,

5 Bitwa pod Legnicą, miniatura z manuskryptu o św. Jadwidze, 1353 r.

że to nie krzyk wroga, ale swojego i przyjaciela, którym powoduje współczucie, a nie podstęp, zaniechawszy walki, uciekł i pociągnął do ucieczki wielką liczbę żołnierzy, zwłaszcza tych, którzy mu podlegali w trzecim oddziale. Kiedy książę Henryk zobaczył to na własne oczy i gdy mu o tym donieśli inni, zaczął wzdychać i lamentować, mówiąc: „Gorze nam się stało”, to znaczy: „Spadło na nas wielkie nieszczęście”.

Zaskoczone takim obrotem sprawy wojska polskie zostały łatwo otoczone przez Tatarów, którzy wycięli w pień część polskich rycerzy. Na polu bitwy poległ także książę Henryk Pobożny. Tatarzy zatknęli jego głowę na włóczni, wystawiając ją na pokaz obrońcom Legnicy, w której schroniły się niedobitki wojsk polskich. Próbowali w ten sposób zmusić ich do poddania się. Po kilku dniach oblężenia Tatarzy odступili od miasta. Wkrótce też wycofali się

Czy wiesz, że...

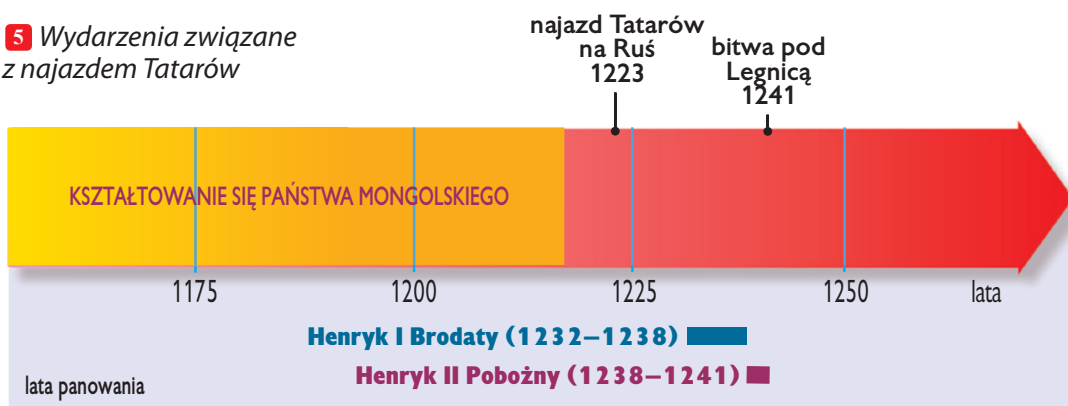
Podczas jazdy wojownicy mongolscy kierowali końmi za pomocą nóg. W ten sposób ich ręce były wolne i mogli je skuteczniej wykorzystać w walce. Tatarzy umieli napiąć łuk i oddać celny strzał z galopującego konia. Łuki tatarskie były tak skonstruowane, że strzały z łatwością przebijały zbroję. Jazda potrafiła przebyć dzień nie do 100 km.

z Polski i skierowali się na pomoc głównym siłom tatarskim znajdującym się na Węgrzech.

Śmierć Henryka Pobożnego spowodowała rozbięcie państwa Henryków śląskich na wiele części. Wraz z jego rozpadem upadła też idea zjednoczenia Polski przez książąt śląskich.

Wojska tatarskie zniszczyły wiele miast i wsi polskich, szczególnie w Małopolsce. Zginęło lub zostało uprowadzonych w niewolę wielu mieszkańców. W drugiej połowie XIII wieku Tatarzy najeżdżali ziemie polskie jeszcze dwukrotnie. Jednak zasięg ich wypraw nie był już tak duży, jak za pierwszym razem.

5 Wydarzenia związane z najazdem Tatarów

TO JEST WAŻNE

- Na przełomie XII i XIII w. w Azji powstało państwo mongolskie, które pod wodzą Czyngis-Chana podbiło rozległe obszary Azji aż po Krym.
- Tatarzy w podbojach Europy, po zajęciu Rusi, najechali Polskę, niszcząc, grabiąc i mordując.
- W bitwie pod Legnicą w r. 1241, wojska polskie polskie poniosły klęskę, a księżę Henryk Pobożny zginął.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wskaż na mapie kierunki ekspansji tatarskiej na ziemiach polskich.
2. Wykorzystując wiedzę z różnych źródeł, sporządź notkę biograficzną o Henryku Brodatym.
3. Posługując się mapą, omów w porządku chronologicznym rozwój terytorialny monarchii Henryków Śląskich.
4. Przeczytaj opis bitwy pod Legnicą wg Jana Długosza. W czym autor upatrywał przyczyn klęski?
5. Wskaż najistotniejsze skutki bitwy pod Legnicą.

3

Wieś i miasta w czasie rozbicia dzielnicowego

► *Wymień, jakie obowiązki mieli chłopci wobec pana feudalnego.*

■ LOKOWANIE NOWYCH OSAD

Od XII wieku coraz większe zainteresowanie możnych budził proces kolonizacji nieużytkowanych dotychczas terenów. Do zasiedlania ich byli sprowadzani osadnicy, którzy częstokroć pochodzili z zachodu Europy. Najczęściej byli to Niemcy. Jako pierwsi sprowadzali ich książęta i duchowieństwo na Śląsku.

Żeby założyć, czyli lokować osadę, potrzebna była zgoda właściciela ziemi, na której wieś miała stać. Osadników sprowadzał zasadźca – człowiek zajmujący się zawodowo osadnictwem. Zawierał on z właścicielem ziemi umowę mówiącą o prawach i obowiązkach osadników. Umowa zwana była **dokumentem lokacyjnym**.

Osadnicy nie podlegali polskiemu prawu. Nowe wsie rządziły się prawami, jakie obowiązywały w ich rodzinnych krajach. Każdy z przybyłych otrzymywał działkę ziemi uprawnej. Osadnikom przysługiwał czas na zagospodarowanie się, który w zależności od warunków wynosił od 2 do 24 lat. Był on dłuższy, jeżeli osadnik musiał wykarczować las. Okres ten zwano wolnizną. Po okresie wolnizny, gdy osadnik zagospodarował się już na nowym miejscu, musiał uiszczać na rzecz pana czynsz, płacony w pieniądzu lub w naturze. Osadnicy byli ludźmi wolnymi i w każdej chwili mogli opuścić wieś. Przed tym musieli jednak rozliczyć się z właścicielem ziemi oraz znaleźć następcę.

■ ORGANIZACJA LOKOWANEJ WSI

Władzę we wsi sprawowała **ława**. W jej skład wchodziło od 2 do 7 ławników. Ława dbała nie tylko o interesy pana, lecz także chłopów. Pełniła rolę

1 Praca chłopów przedstawiona na średnio-wiecznych miniaturach

sądu w sprawach mniej istotnych. Na czele wsi stał sołtys, którym zwykle zostawał zasadźca. Otrzymywał on do swego użytku więcej ziemi niż inni osadnicy. Poza tym przysługiwało mu prawo zachowania części ściąganego na rzecz pana czynszu, jak też kar sądowych. Sołtys był także właścicielem wiejskiej karczmy, a niekiedy i młyna.

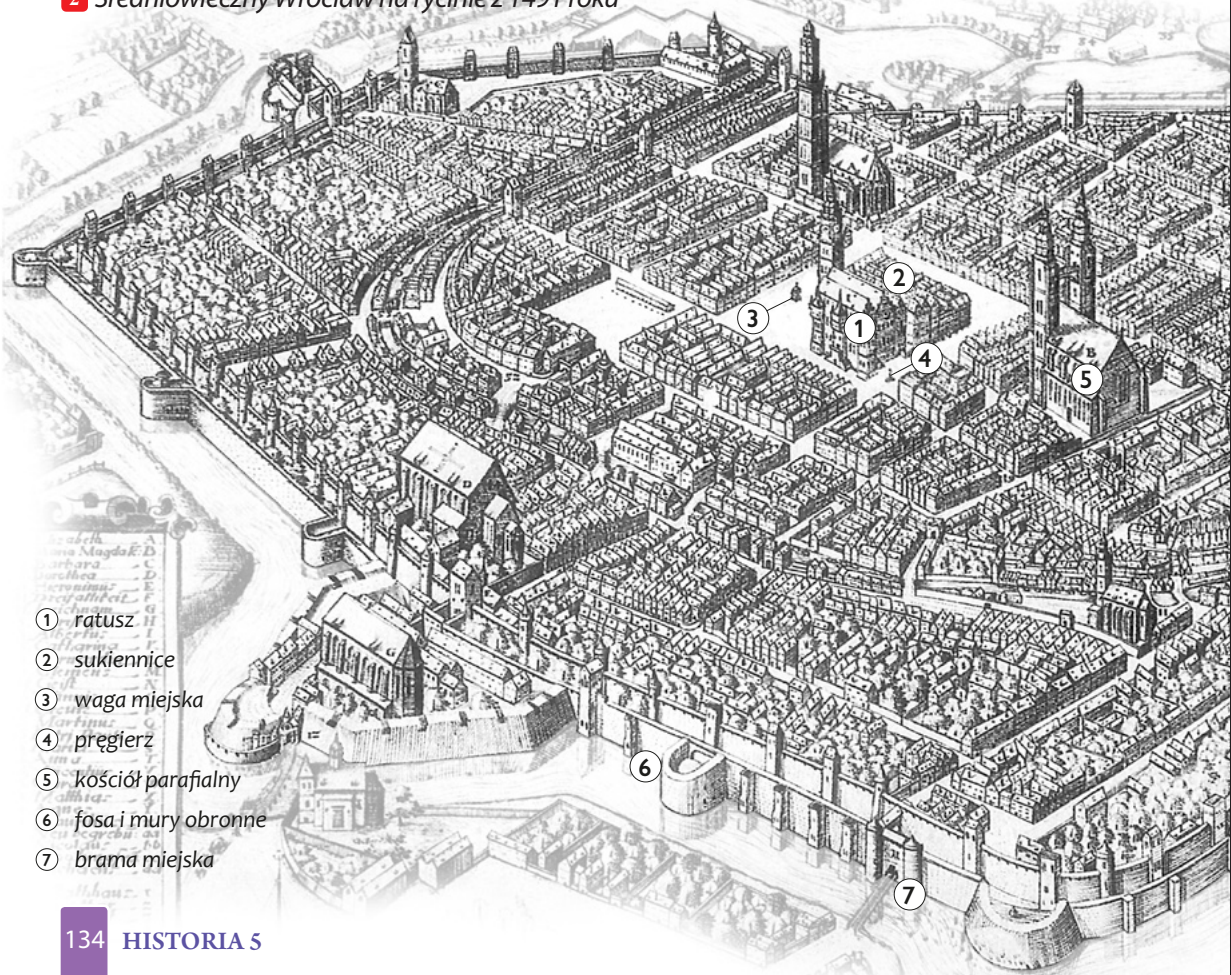
Z tytułu uprawiania ziemi osadnicy płacili księciu podatek, zwany poradnym. Chłopi byli zobowiązani także do przekazywania dziesiątej części zbiorów na rzecz Kościoła – była to dziesięcina.

Wsie, poza pełnorolnymi osadnikami, zamieszkiwali też zagrodnicy. Posiadali oni niewielkie działki ziemi oraz domy. Nie mogąc zapewnić sobie utrzymania z ziemi, zatrudniali się u bogatszych gospodarzy. Zakładali też warsztaty rzemieślnicze, najczęściej stolarskie i kowalskie.

■ LOKACJA MIAST

W początkach XIII wieku nastąpił rozwój miast polskich. Książęta dzielnicowi zdali sobie sprawę, że miasta mogą stać się źródłem ich dochodów. Sprowadzali więc na swe ziemie osadników z zachodu. W naszym kraju

2 Średniowieczny Wrocław na rycinie z 1491 roku

- ① ratusz
- ② sukiennice
- ③ waga miejska
- ④ przegierz
- ⑤ kościół parafialny
- ⑥ fosa i mury obronne
- ⑦ brama miejska

najbardziej powszechne było **prawo magdeburskie**. Nazwa tego prawa pochodzi od niemieckiego miasta Magdeburg, którego prawna organizacja była wzorcowa i stosowana powszechnie w środkowo-wschodniej Europie.

Lokowanie miast było bardzo podobne do lokowania wsi. Nowe miasta zakładano na ogół w pobliżu już istniejących. Umowę z właścicielem ziemi zawierał zasadźca, który stawał się dziedzicznym **wójtem**. Reprezentował on interesy pana w mieście, stał na czele ławy i razem z ławnikami sprawował władzę sądowniczą. Otrzymywał większą niż pozostali osadnicy działkę. Był właścicielem młynów oraz sklepów. Nie płacił podatków, ale w razie potrzeby, na wezwanie pana był zobowiązany do służby wojskowej. Duże uprawnienia wójta sprawiały wiele kłopotów władzom miejskim, dlatego miasta najczęściej wykupywały działki wójtów. W ten sposób władza w miastach przechodziła w ręce **rady miejskiej**.

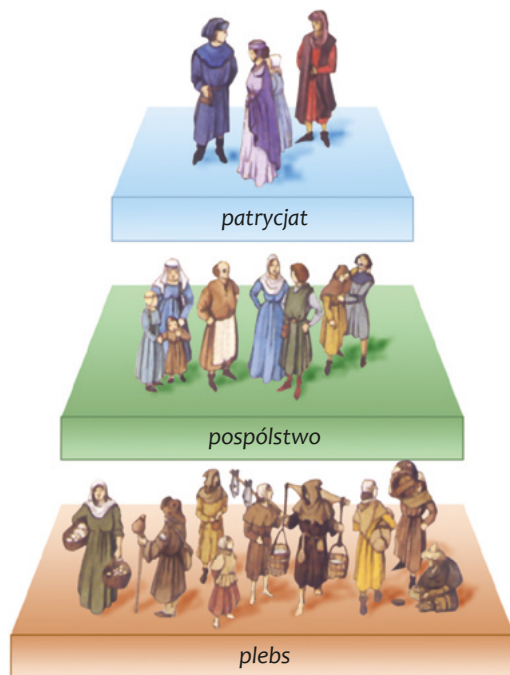
■ WYGLĄD MIASTA

Nowe miasta zabudowywano według planu. Centralnym punktem stawał się rynek w kształcie czworoboku. W jego centrum wznoszono ratusz, w którym urzędowały władze. Tam mieściła się również waga miejska, znajdowały się kramy, a często i pręgierz. Od rynku biegły ulice dzielące miasto na mniejsze obszary o kształcie prostokątów. Wzdłuż ulic osadnicy miejscy budowali kamienice. Działki, na których powstały domy, stanowiły własność pana lub też księcia.

Osadnicy płacili im czynsz z tytułu użytkowanej ziemi. Tak powstało wiele miast w Polsce, m.in. Kraków, Złotoryja, Lwówek Śląski, Toruń, Chełmno, Poznań, Wrocław.

■ MIESZKAŃCY MIAST

Miasta zamieszkiwała ludność zróżnicowana pod względem majątkowym. Ogół ludności miejskiej dzielił się na trzy grupy. Pierwszą z nich był **patrycjat**. W jego skład wchodził bogaci kupcy oraz bogaci majstrowie cechowi. Byli oni najzamożniejszymi ludźmi w mieście i to oni sprawowali w nim władzę. Drugą grupę tworzyło **pospólstwo**, czyli średniozamożni rzemieślnicy

3 Trzy warstwy społeczne mieszczan

i kupcy. Ich domy i zakłady stały przy uliczkach prowadzących do rynku. Przypominają o nich nazwy: Garncarska, Piekarska, Nożownicza itd. Ostatnią, najliczniejszą grupą był **plebs**, czyli biedota miejska. Nie posiadała ona majątku ani stałych dochodów. Ludzie z plebsu nie płacili żadnych podatków i nie mieli większości praw; podlegali jednak władzom miejskim.

■ CECHY

Mieszkający w mieście rzemieślnicy jednej bądź kilku pokrewnych specjalności organizowali się w zrzeszenia, zwane **cechami**. Celem tych organizacji było wspieranie członków i ich rodzin w trudnych sytuacjach życiowych (np. wypłacanie zapomóg wdowom i sierotom w razie nieszczęśliwego wypadku). Aranżowały one również życie towarzyskie i religijne swych członków. Do cechów należeli zarówno rzemieślnicy samodzielni, posiadający własne warsztaty, jak i rzemieślnicy niesamodzielni, którzy ich nie posiadali. W przypadku wojny członkowie cechów byli zobowiązani do służby wojskowej oraz do obrony wyznaczonego odcinka murów miejskich.

Cechy miały statuty, określające prawa i obowiązki zrzeszonych rzemieślników. Na ich czele stał starszy cechu, pilnował on przestrzegania statutów i rozstrzygał spory między członkami. Kierował również cechową kasą.

Czy wiesz, że...

Jednym z najstarszych miast w Polsce jest Kalisz.

Nazwy ulic w wielu miastach polskich (m.in. we Wrocławiu, Krakowie, Poznaniu) takich jak: Szewska, Kuźnicza, Garncarska pochodzą od nazw warsztatów rzemieślniczych, które mieściły się przy nich w średniowieczu.

TO JEST WAŻNE

- Od XII w. postępował w Polsce proces kolonizacji nieużytkowanych terenów. Właściciele ziemscy sprowadzali osadników z zachodu Europy.
- Podstawą lokowania (założenia) osady była umowa zwana dokumentem lokacyjnym.
- Od początków XIII w. datuje się rozwój miast polskich. Prawna organizacja miast opierała się przeważnie na prawie magdeburskim.
- Ogół ludności miejskiej stanowiły trzy grupy: patrycjat, pospólstwo i plebs.
- Rzemieślnicy organizowali się w cechy.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wyjaśnij, dlaczego w Polsce lokowano miasta i wsie na prawie magdeburskim.
2. Opisz w formie notatki wpływ rozwoju osadnictwa na ożywienie gospodarcze w Polsce.

4 Zjednoczenie Polski przez Władysława Łokietka

► *Wymień czynniki, które łączyły wszystkie ziemie polskie i ich mieszkańców w okresie rozbitcia dzielnicowego.*

■ LESZEK CZARNY I HENRYK PROBUS

W końcu XIII wieku najmocniej do zjednoczenia Polski dążyły dwie dzielnice: Małopolska i Wielkopolska. Silniejsza okazała się Małopolska. To właśnie tam wyniesiono na tron krakowski księcia **Leszka Czarnego**.

Leszek Czarny, dążąc do zjednoczenia Polski, oparł się na rycerstwie i mieszczaństwie. Nie spodobało się to możliwym i wkrótce przeciw księciu wystąpiła zorganizowana opozycja możnowładców poparta przez duchownych. Najazdy książąt z sąsiednich dzielnic na Małopolskę przekreśliły ostatecznie plany zjednoczeniowe Leszka.

Kolejną próbę zjednoczenia ziem polskich podjął książę śląski **Henryk IV Probus**. Udało mu się opanować znaczne obszary Śląska i Małopolski. Snuł także plany koronacyjne, jednak w ich realizacji przeszkodziła mu śmierć. Spadkobiercą swym w Małopolsce wyznaczył księcia **Przemysła II**.

■ PRZEMYSŁ II

Rządy Przemysła II w Krakowie nie trwały długo. Zaledwie rok po objęciu rządów utracił on Małopolskę. Wkrótce też zawarł układ z księciem pomorskim,

I Sarkofag Henryka IV Probuse z podobizną księcia (katedra św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu) z pocz. XIV w. W prawym górnym rogu herb z orłem w koronie – jest to wspomnienie zjednoczeniowych aspiracji księcia

Czy wiesz, że...

Przemysł II został koronowany na króla Polski w 1295 roku w Gnieźnie. Był pierwszym królem Polski po upływie ponad dwustu lat od czasów koronacji Bolesława II Śmiałego w 1076 roku.

Na pieczęci majestatycznej Przemysła II znajdował się napis: „Sam Wszechmocny zwrócił Polakom zwycięskie znaki”. Zgodnie z legendą „zwycięskie znaki”, insygnia królewskie, zostały utracone przez Bolesława Śmiałego w wyniku jego zbrodni na biskupie Stanisławie. Król panował tylko nad częścią Polski (Wielkopolską i Pomorzem Gdańskim), gdyż inni książęta nie uznawali jego zwierzchności.

na którego mocy w 1294 roku rozciągnął swe rządy na Pomorze Gdańskie. Odzyskał też władzę nad Małopolską. Podjął również starania o uzyskanie zgody papieskiej na koronację. Jego wysiłki poparło polskie duchowieństwo. W 1295 roku koronowano go na króla Polski. Rządy Przemysła II trwały zaledwie siedem miesięcy. Na początku 1296 roku został on zamordowany z polecenia margrabiów brandenburskich.

■ WACŁAW II

Po śmierci Przemysła II władzę nad ziemiami polskimi próbowali zdobyć: król czeski **Wacław II** oraz **Władysław Łokietek** – przyrodni brat Leszka Czarnego. Po zjednoczeniu Wielkopolski i Pomorza Gdańskiego Łokietek bezskutecznie starał się objąć rządy w Krakowie. Wkrótce przeciw księciu wystąpiła opozycja możnych, którzy na tron w Wielkopolsce powołali króla Czech. Opuszczony przez zwolników Władysław był zmuszony początkowo ukrywać się przed wojskami czeskimi. Później uciekł za granicę. Władzę w państwie objął Wacław II.

Ziemie polskie pod rządami Wacława II obejmowały: Małopolskę, Wielkopolskę, Pomorze Gdańskie oraz Śląsk. W 1300 roku w katedrze gnieźnieńskiej Wacław koronował się na króla Polski.

Monarcha, który stale przebywał w Pradze, rządził w Polsce za pośrednictwem oddanych sobie ludzi pochodzenia niemieckiego i czeskiego. Wprowadził nowy urząd – starosty, który miał pełnię władzy na powierzonym im terytorium. Stracili natomiast na znaczeniu kasztelani – miejscowi dostojnicy dzielnicowi. Polscy możni wrogo traktowali władcę, który najważniejsze urzędy w Polsce przekazał w ręce cudzoziemców. Wacław II zmarł w cztery lata po koronacji. Po śmierci króla rządy objął jego syn Wacław III, jednak jego panowanie trwało bardzo krótko, bowiem zaledwie rok później zginął z ręki skrytobójcy (1306 r.).

■ POWRÓT WŁADYSŁAWA ŁOKIETKA

Taki rozwój wypadków stanowił okazję do powrotu do kraju Władysława Łokietka. Opuszczając wcześniej Polskę, książę udał

2 Wacław II, portret według Jana Matejki

3 Władysław Łokietek na wygnaniu, obraz Wojciecha Gersona

się na Ruś i Węgry. Tam zawarł sojusze z królem węgierskim i z księciem ruskim. Zdobył także zaufanie papieża. Po powrocie do kraju księcia poparł lud oraz rycerstwo małopolskie. Jeszcze za czasów Wacława II Łokietek opanował ziemię sandomierską. Natomiast niedługo po śmierci obydwu Wacławów zajął Małopolskę i objął zwierzchnictwo nad Pomorzem Gdańskim.

Wkrótce Pomorze Gdańskie zajęły wojska brandenburskie. Jedynym punktem oporu pozostał Gdańsk. O pomoc w obronie miasta Łokietek zwrócił się do Krzyżaków, którzy złamali zawarty wcześniej z Łokietkiem układ. Zapłacili Brandenburczykom za odstąpienie od miasta i zajęli je. Następnie wojska krzyżackie opanowały całe Pomorze Gdańskie.

4 Władysław Łokietek, portret według Jana Matejki

■ STARANIA WŁADYSŁAWA ŁOKIETKA O KORONĘ

Kilka lat później bunt przeciw Łokietkowi podnieśli mieszcianie krakowscy poparci przez możnych świeckich i duchownych. Na jego czele stał wójt krakowski Albert.

Łokietek blisko rok oblegał miasto, które w końcu poddało się. Przywódców buntu ukarał śmiercią, ograniczył samorząd miasta oraz zniósł dziedziczny urząd wójta. Językiem urzędowym uczynił, zamiast niemieckiego,

5 Polska w czasach Władysława Łokietka

łacinę. Nie umniejszał jednak przywilejów handlowych grodu. Opanowawszy sytuację, Władysław rozpoczął uwieńczone sukcesem starania o przyłączenie do Polski Wielkopolski. Pomogło mu w tym rycerstwo, niechętne rządowi Piastów śląskich w Wielkopolsce.

Zjednoczywszy pod swoją władzą znaczny obszar ziem polskich, Władysław rozpoczął starania o uzyskanie zgody papieskiej na koronację. Miał poparcie możnowładztwa polskiego. W 1320 roku w katedrze wawelskiej odbyła się koronacja Władysława Łokietka na króla Polski. Od tego czasu Wawel stał się miejscem koronacji kolejnych królów polskich. Koronację Łokietka uważa się za koniec okresu rozbięcia dzielnicowego w Polsce, mimo że zjednoczona została jedynie część polskich ziem.

6 Złota moneta (dukat) wybita za panowania Władysława Łokietka

■ KONFLIKT POLSKO-KRZYŻACKI

Tuż po koronacji Łokietek zajął się Pomorzem Gdańskim zajętym przez Krzyżaków. Wystosował w tym celu skargę do papieża. Na sądzie papieskim w Inowrocławiu Krzyżacy zostali zmuszeni do zwrotu Polsce zagarniętych terytoriów oraz do zapłacenia odszkodowania. Na skutek apelacji złożonej przez Krzyżaków do papieża werdykt sądu nie wszedł w życie.

W tej sytuacji w 1326 roku Łokietek rozpoczął działania wojenne przeciw zakonowi. Uzyskał poparcie Węgrów i Litwinów. W trakcie wojny w 1331 roku pod Płowcami doszło do niezwykle krwawej bitwy zakończonej zwycięstwem Łokietka. W następnych latach król nie potrafił skutecznie przeciwstawić się naporowi krzyżackiemu. Nie udało mu się odzyskać utraconych wcześniej ziem. Na rzecz Krzyżaków Polska straciła także Kujawy. Władysław Łokietek zmarł w 1333 roku.

Oto co pisał o królu Władysławie Łokietku żyjący w XV wieku Jan Długosz, historyk polski, dyplomata i duchowny, autor Roczników, czyli Kronik sławnego Królestwa Polskiego:

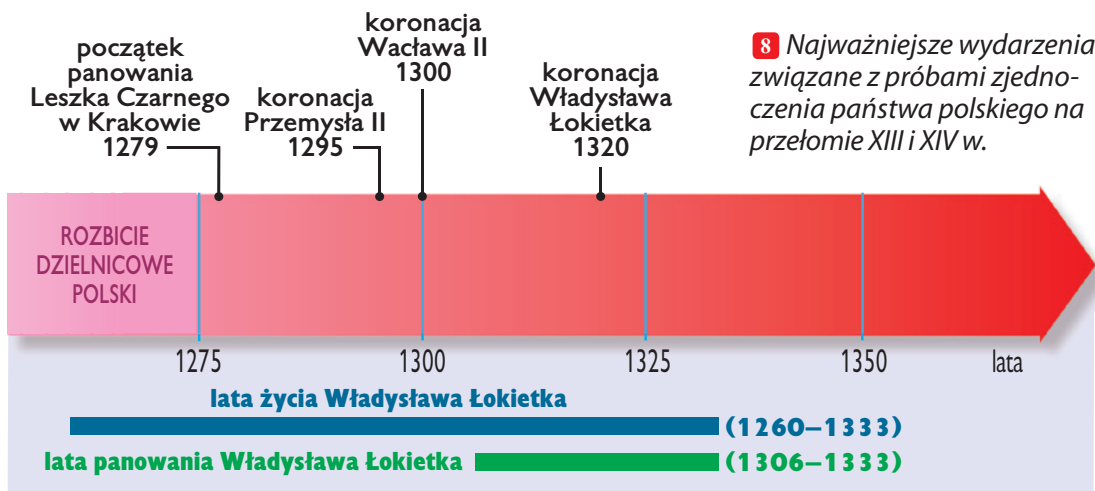
Wyróżniał się król szczególnymi cnotami, które zasługują na podziw nawet u zwykłych ludzi, a to: pokorą, łagodnością i cierpliwością, udzielając łatwo dostępu

7 Nagrobek Władysława Łokietka w katedrze wawelskiej, pierwszy w katedrze gotycki nagrobek tumbowy, czyli grobowiec w kształcie kamiennej skrzyni ozdobionej płaskorzeźbami

do siebie; ani w zachowaniu, ani w słowach nie był wobec nikogo wyniosły lub przykry; wobec wrogów i tych, co go skrzywdzili, zachowywał się tak, że skazani rozumieli jego postępowanie. [...]

Panował dwanaście lat, jeden miesiąc i szesnaście dni. Mąż to był odważny w słowach i czynach. Należy go oceniać nie podług wyglądu fizycznego, którego mu poskąpiła natura, ale wedle odwagi, która tkwiła w wątłym, lecz czerstwym ciele. Mąż to był od młodości aż do podeszłego wieku silny duchem i czynem. Gdyby go ktoś chciał ocenić po wyglądzie fizycznym, nie znalazłby w nim postawy godnej choćby rycerza. Ale drobne ciało uszlachetniał odważny duch, uszlachetniając drobną postać o nader wątłych siłach.

TO JEST WAŻNE

- Na przełomie XIII i XIV w. próby zjednoczenia państwa polskiego podejmowali książęta Leszek Czarny i Przemysł II (koronowany w 1295 r.), król czeski Wacław II oraz jego syn Wacław III.
- Wreszcie Władysław Łokietek zjednoczył pod swoją władzą znaczny obszar ziem polskich, a jego koronacja na Wawelu w roku 1320 kończy okres rozbicia dzielnicowego Polski.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Ułóż, w formie rocznika, kalendarium wydarzeń związanych z próbami zjednoczenia ziem polskich na przełomie XIII i XIV w.
2. Na podstawie tekstu źródłowego Jana Długosza, rycin i innych źródeł informacji sporządź charakterystykę Władysława Łokietka.
3. Wykorzystując mapę, porównaj terytorium państwa polskiego z początku i końca panowania Władysława Łokietka. Jakie były przyczyny zaistniałych różnic?

► *Wymień największe sukcesy i porażki Władysława Łokietka.*

■ KAZIMIERZ WIELKI KRÓLEM POLSKI

Po śmierci Łokietka w 1333 roku, koronę i władzę w państwie objął jego syn **Kazimierz**. Dopiero co odrodzone państwo znajdowało się w trudnej sytuacji, gdyż otaczali je silni i wrorzy Pol-sce sąsiedzi: zakon krzyżacki, Czechy i Marchia Brandenburska. W ich rękę pozostawały znaczne obszary ziem polskich. Śląsk był podporządkowany Czechom, a Pomorze Gdańskie, Kujawy i ziemia dobrzyńska należały do Krzyżaków. Pierwszym celem nowego władcy było wzmocnienie państwa. Sojuszników Kazimierz znalazł na Litwie i Węgrzech.

1 *Kazimierz Wielki, portret według Jana Matejki*

■ ZJAZDY W WYSZEHRADZIE

W 1335 roku na **zjeździe w Wyszehradzie** na Węgrzech król Czech, Jan Luksemburski, spokrewniony z Wacławem II i Wacławem III, zrzekł się praw do korony polskiej. W zamian za to Kazimierz wypłacił mu, ogromną jak na tamte czasy, sumę 20 tys. kop groszy praskich. Korzystając z okazji, Kazimierz poddał osądowi królów Czech i Węgier spór polsko-krzyżacki o zagarnięte przez zakon ziemie. Wyrokiem królów Krzyżacy mieli zwrócić Polsce Kujawy i ziemię dobrzyńską, ale Pomorze zostawało pod ich władzą.

Oburzony niesprawiedliwym wyrokiem król Kazimierz skierował sprawę przed sąd duchowny, który odbył się w Warszawie. Tym razem wyrok był pomyślny dla Polski. Nakazywał on Krzyżakom oddanie Polsce zagarniętych ziem oraz zapłatę wysokich odszkodowań. Ci jednak nie uznali werdyktu sądu, a król Polski nie potrafił zmusić Krzyżaków do przyjęcia wyroku. Zagarnięte ziemie pozostały więc nadal we władzy Krzyżaków. W 1339 roku miał miejsce drugi zjazd w Wyszehradzie. Na zjeździe tym król Polski zrzekł się na rzecz władcy Czech praw do księstw śląskich, w

2 *Hełm i korona Kazimierza Wielkiego (z grobowca w katedrze wawelskiej)*

zamian uzyskał deklarację, że Jan Luksemburski nie będzie utrudniał doprowadzenia Krzyżaków przed sąd papieski. Oprócz tego Kazimierz i król Węgier Karol Robert zawarli układ, na którego mocy władca węgierski lub jego syn mieli przejąć koronę Polską, gdyby Kazimierz nie pozostawił po sobie męskiego następcy tronu.

3 Herb Królestwa Polskiego z nagrobka Kazimierza Wielkiego

■ ROZSTRZYGNIĘCIE SPORU Z KRZYŻAKAMI

W 1343 roku w Kaliszu król Kazimierz zawarł z zakonem pokój „wieczysty”. Na jego mocy Polska odzyskała Kujawy i ziemię dobrzyńską. Krzyżacy zatrzymywali jednak Pomorze i ziemię chełmińską jako „wieczną jałmużnę” – dzięki takiemu sformułowaniu Kazimierz formalnie utrzymał zwierzchnictwo nad tymi ziemiami. Król Polski zachował także tytuły „zwierzchniego pana i dziedzica Pomorza”.

■ PRÓBA ODZYSKANIA ŚLĄSKA

Po uporządkowaniu spraw na północy kraju Kazimierz podjął próbę odzyskania Śląska, pozostającego pod zwierzchnictwem Czech. Króla poparł książę Bolko Świdnicki, który nie podporządkował się Czechom. Wkrótce wybuchła wojna. Wojska czeskie dotarły nawet pod mury Krakowa, ale go nie zdobyły. Kazimierz Wielki przegrał wojnę i w 1348 roku, podpisując pokój w Namysłowie, uznał przynależność Śląska do Czech. Śląsk na długie wieki pozostawał poza Polską, ale utrzymywał z resztą kraju silne więzi gospodarcze.

Kazimierz Wielki rzadko organizował wyprawy wojenne, raczej zawierał sojusze i organizował zjazdy, na których starano się rozwiązywać sporne kwestie. Jedynym wyjątkiem była wyprawa Kazimierza Wielkiego na Ruś.

■ WYPRAWA KAZIMIERZA WIELKIEGO NA RUŚ HALICKĄ

W pierwszej połowie XIV wieku ziemie ruskie zaczęły nęcić możnowładców i samego króla polskiego. Opanowanie tych ziem dałoby m.in. kontrolę nad ważnymi drogami handlowymi biegnącymi z zachodu, przez Ruś nad Morze Czarne. Zajęcie Rusi umożliwiłoby więc zasilenie skarbu dzięki cłom ściągany od kupców.

Kazimierz Wielki odziedziczył Ruś Halicką po księciu mazowieckim. W roku 1340, ten ostatni popadł w konflikt z bojarami (możnowładcami ruskimi) i został przez nich zamordowany. Po pierwszej nieudanej próbie objęcia władzy na Rusi, Kazimierz przygotował nową wyprawę wojskową.

4 Polska w drugiej połowie XIV w.

Tym razem wojska polskie opanowały ziemię sanocką i przemyską, a później Lwów, Halicz, Brześć i Włodzimierz. Teraz król polski, który już wcześniej używał tytułu pana i dziedzica Rusi, stał się rzeczywistym władcą tych terenów. W granicach państwa znalazła się ludność ruska, pokrewna polskiej, ale posiadająca odrębną kulturę, tradycje polityczne i wyznająca religię chrześcijańską w obrządku prawosławnym.

W ostatnich latach rządów państwo Kazimierza Wielkiego zaczęło określać terminem Korona Królestwa Polskiego, podkreślając w ten sposób, że Polska jest suwerennym państwem, a nie patrymonialną własnością monarchy. Koroną Królestwa Polskiego nazywano zarówno polskie ziemie tworzące trzon państwa Kazimierza Wielkiego, czyli Wielkopolskę i Małopolskę, jak i pozostające poza jego granicami: Mazowsze, Śląsk i Pomorze.

■ WOJSKO

Obecność niebezpiecznych sąsiadów powodowała, że niezbędne stało się wzmocnienie obronności państwa. Za panowania Kazimierza Wielkiego wybudowano wiele nowych zamków, a miasta otoczono murami obronnymi.

Coraz powszechniejszym sposobem prowadzenia działań wojennych stała się mobilizacja pospolitego ruszenia. Polegało ono na powoływaniu pod broń całej ludności państwa zdolnej do jej noszenia. W praktyce, w jego skład wchodziło głównie rycerstwo, chociaż pod broń powoływano czasem również chłopów. To, w jakim uzbrojeniu stawiano się do walki, zależało od ilości posiadanej ziemi. Pospolite ruszenie było podzielone na chorągwie, którymi dowodzili **kasztelani** i **wojewodowie**. Pieczę nad całością wojska sprawował król. Moźni formowali „chorągwie rodowe” złożone z podporządkowanego im rycerstwa.

5 Rycerz i kusznik z okresu panowania Kazimierza Wielkiego (II poł. XIV w.)

■ ORGANIZACJA PAŃSTWA

Kazimierz odsuwał od wpływów na rządy krajem dotychczasowych urzędników dzielnicowych, czyli wojewodów i kasztelanów, a powierzał zarządzanie poszczególnymi ziemiami **starostom**. Osoby sprawujące ten urząd były wybierane przez władcę z grona najbardziej zaufanych ludzi. Starostowie stali na czele wojsk, sprawowali zarząd nad grodami oraz sprawowali sądy w imieniu władcy.

Najważniejszymi urzędnikami na dworze królewskim byli **kancierz** i **podkancierz**, sporządzający dokumenty państwowe. Za skarb państwa odpowiadał **podskarbi**. Opiekował się on również mennicą, a także zarządzał skarbem królewskim. Najbardziej zaufani urzędnicy państwowi i ziemscy tworzyli **radę królewską**. Wraz z nimi władca podejmował najważniejsze decyzje.

■ GOSPODARKA

Monarcha zdawał sobie sprawę, że o bogactwie kraju decyduje zamożność poddanych. By zapewnić Polsce pomyślność i dobrobyt, król wprowadził wiele istotnych zmian w gospodarce, polityce i prawie. Dlatego współcześni nadali mu przydomek: Wielki.

W całym państwie wprowadzono jednolitą monetę, zwaną groszem krakowskim, dotąd bowiem w obiegu były monety

Czy wiesz, że...

Kazimierz Wielki dofinansowywał otaczanie miast murami oraz budowę zamków. W jego czasach powstało ponad 50 grodów (głównie na terenach przygranicznych) i zostało obwarowanych ok. 30 miast. Do dziś zachowało się kilkaset dokumentów lokacyjnych miast i wsi z tamtego okresu (blisko połowę stanowią nowe lokacje).

pochodzące z mennic książąt dzielnicowych. Wszystkich poddanych obciążono jednolitym podatkiem, zwanym poradnym.

Na dużą skalę kolonizowano niezasiedlone dotychczas dobra królewskie – królewszczyny. Lokowano tam nowe wsie i miasta. Osadnikami byli przede wszystkim Polacy. Koloniści otrzymywali długoletnie zwolnienia z podatków. Król popierał także rozwój miast, nadając im nowe **przywileje**. W ten sposób zyskał przychylność mieszczan, spośród których wywodziło się wielu królewskich doradców handlowych. Władca zwalniał polskich kupców od płacenia ceł i pozwalał im transportować towary najkrótszymi drogami. Nakazywał budować mosty i drogi.

Chronił ich przed konkurencją zagranicznych kupców. Ważną rolę w rozwoju handlu i miast odgrywały przymus drogowy i prawo składu. Stawiały one, że kupcy musieli wędrować szlakami wyznaczonymi przez króla i wystawiać swoje towary w miastach położonych wzdłuż tych szlaków.

Do Polski przybywali zachęceni przez króla i możnych osadnicy. Kazimierz nie wahał się przed wyrażeniem zgody na osiedlenie się w Polsce ludności żydowskiej. Dzięki dobrej znajomości europejskich rynków, działalność ekonomiczna Żydów przyczyniła się do rozwoju krajowego handlu.

■ PRAWO

W czasach Kazimierza nastąpiło uporządkowanie praw. Osobno spisano prawa dla Małopolski i osobno dla Wielkopolski. Zamieszczono je w statutach, które były zbiorami przepisów prawnych. Powstawały też nowe prawa dla całego państwa. Król nie chciał, aby miasta polskie, lokowane na prawie niemieckim, zwracały się do Magdeburga w skomplikowanych sprawach prawnych. Powołał więc Sąd Najwyższy Prawa Niemieckiego z siedzibą na Wawelu. Dzięki temu sprawy zakładania miast i wsi na prawie niemieckim

6 Grosz krakowski, moneta wprowadzona do obiegu przez Kazimierza Wielkiego

Czy wiesz, że...

Jakie prawo obowiązywało w monarchii Kazimierza Wielkiego, pokazuje następujący przykład. Jeśli zabito szlachcica, kara wynosiła 60 grzywien, gdy zabito chłopą, płacono już tylko 10 grzywien – rodzina zabitego chłopą dostawała 6 grzywien, a pozostałe 4 grzywiny otrzymywał pan ziemi, na której chłop pracował.

rozstrzygał sąd polski. Sąd ten odegrał bardzo ważną rolę w jednoczeniu wszystkich ziem państwa.

■ AKADEMIA KRAKOWSKA

Do czasów Kazimierza Wielkiego Polacy chcący studiować musieli wyjeżdżać na zagraniczne uczelnie. Zdając sobie sprawę z potrzeby posiadania wykształconych urzędników, w 1364 roku król ufundował Akademię Krakowską, zwaną później Uniwersytetem Jagiellońskim. Początkowo utworzono osiem katedr prawa oraz dwie katedry medycyny i jedną sztuk wyzwolonych. Pieniądze na działalność uczelni pochodziły z dochodów, które przynosiły kopalnie soli w Wieliczce i Bochni. Pierwsze zajęcia odbywały się na dworze królewskim, na Wawelu. Akademia nie zdołała rozwinąć swojej działalności za życia króla. Rozkwit uczelni nastąpił dopiero w początkach XV wieku, kiedy królowa Jadwiga przekazała swe klejnoty na jej odnowienie i ponowne otwarcie.

■ MONARCHIA STANOWA

Państwo Kazimierza Wielkiego nazywamy **monarchią stanową**, gdyż za panowania tego króla nastąpił ostateczny podział społeczeństwa na **stany**. Stan to grupa społeczna wyróżniająca się pośród pozostałych grup posiadanymi prawami, przywilejami i obowiązkami. Osobne stany tworzyli: **szlachta**, mieszczaństwo, duchowieństwo oraz najliczniejsza grupa społeczna – chłopci.

Największą rolę odgrywała w tamtych czasach szlachta. Wywodziła się ona z możnych i średniego rycerstwa. Stan szlachecki stawał się z biegiem lat stanem zamkniętym. Oznaczało to, że szlachcicem mógł być tylko ten, kto się jako szlachcic urodził.

Stan mieszczański umacniał się dzięki upowszechnieniu prawa niemieckiego, na którego mocy mieszkańcy miast uzyskiwali prawa zagwarantowane w przywilejach lokacyjnych i własny samorząd.

7 Dokument Kazimierza Wielkiego powołujący do życia uniwersytet w Krakowie

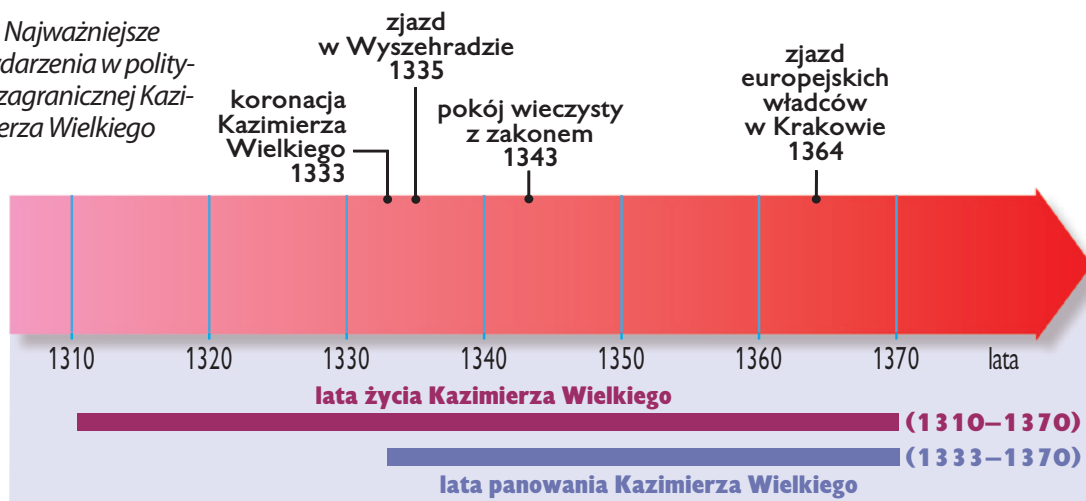

8 Dziedziniec Collegium Maius – najstarszego budynku Uniwersytetu Krakowskiego

Stan chłopski ukształtował się, gdy nastąpiła stabilizacja prawna chłopów, którzy byli osądzeni na prawie polskim lub niemieckim, a także gdy popularność zyskała gospodarka czynszowa.

Najwyższą pozycję w społeczeństwie zajmował król. W swoim ręku dzierżył dowództwo nad wojskiem. Władca był też najwyższym sędzią. Musiał jednak szanować prawa poszczególnych stanów i respektować ich opinie.

9 Najważniejsze wydarzenia w polityce zagranicznej Kazimierza Wielkiego

TO JEST WAŻNE

- Kazimierz Wielki prowadził mądrą politykę zawierania sojuszy i organizowania zjazdów, na których rozwiązywano sporne kwestie międzypaństwowe. W ten sposób Polska odzyskała od Krzyżaków Kujawy i ziemię dobrzyńską.
- Kazimierz Wielki przyłączył do Korony Królestwa Polskiego ziemie ruskie.
- Król Kazimierz wprowadził wiele istotnych zmian w gospodarce, kulturze, polityce, prawie i obronności państwa, starając się zapewnić Polsce pomyślność i dobrobyt.
- W 1364 r. król ufundował Akademię Krakowską.
- Państwo Kazimierza Wielkiego stało się monarchią stanową. Stany tworzyli: szlachta, mieszczaństwo, duchowieństwo i chłopci.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisz polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Narysuj schemat organizacji państwa za Kazimierza Wielkiego.
2. Przygotuj prezentację na temat dokonań Kazimierza Wielkiego w obszarach obronności, gospodarki, prawodawstwa i rozwoju nauki.
3. Wykorzystując informacje z różnych źródeł, napisz rozprawkę na temat: „Wpływ przyłączenia ziem ruskich na zmianę struktury społeczno-wyznaniowej państwa polskiego w XIV w.”.

1

Unia Polski z Litwą

- ▶ Zdefiniuj pojęcie dynastii.
- ▶ Przedstaw sposób przekazywania władzy w Polsce za panowania Piastów.

■ ANDEGAWENOWIE NA POLSKIM TRONIE

W 1370 roku, po 37 latach panowania zmarł Kazimierz Wielki – ostatni Piast na tronie polskim. Kazimierz pozostawił po sobie dwie córki, ale zgodnie z prawem tron mógł objąć wyłącznie męski potomek, którego władca się nie doczekał. Dlatego już wcześniej zawarł układ z Węgry. Według umowy po śmierci Kazimierza na polskim tronie miał zasiąść jego siostrzeniec, król Węgier – **Ludwik Andegaweński**. W listopadzie 1370 roku nowy władca przybył do Krakowa i przyjął koronę polską. W ten sposób doszło do połączenia Polski i Węgier unią personalną.

Nowy król nie angażował się w sprawy polskie i przebywał głównie na Węgrzech. W Krakowie pozostawała jego matka Elżbieta, która wraz z doradcami pełniła rolę władcy. Ludwik Węgierski nie miał męskiego potomka, ale pragnął zatrzymać tron polski dla swojej dynastii, dlatego musiał uzyskać zgodę szlachty polskiej na pierwszego w historii Polski króla-kobietę. W 1374 roku w Koszycach – w zamian za przywileje – uzyskał akceptację szlachty na takie rozwiązanie. **Przywilej koszycki** zmniejszył podatki z dóbr szlacheckich z 12 do 2 groszy z łana. Ponadto zwolnił szlachtę z ponoszenia kosztów budowy zamków warownych, a króla zobowiązał do wynagradzania szkód ponoszonych przez szlachtę w wyprawach wojennych. Przywilej ten ograniczył więc władzę królewską.

Po śmierci Ludwika Andegaweńskiego na tronie węgierskim zasiadła jego starsza córka Maria, zaś na polskim – dziesięcioletnia **Jadwiga**, którą koronowano

1 Ludwik Andegaweński, rysunek Jana Matejki

2 Jadwiga Andegaweńska, portret według Jana Matejki

na króla Polski w roku 1384. Możliwość władcy polscy, rządzący krajem w imieniu małoletniej królowej, zdawali sobie sprawę, że większość władzy przejmie jej przyszły małżonek. Tym istotniejszy był odpowiedni dobór kandydata na męża. Przed nowym władcą zaś stały ważne i trudne zadania: przede wszystkim zabezpieczenie stanu posiadania na Wschodzie oraz odzyskanie Pomorza Gdańskiego.

■ LITWA PRZED UNIĄ Z POLSKĄ

Państwo litewskie powstało w XIII wieku. Jego założycielem był Mendog, który przyjął chrześcijaństwo i koronował się na króla. Wkrótce jednak odrzucił nową wiarę. Aż do końca XIV wieku Litwa pozostawała jedynym pogańskim państwem w Europie Wschodniej. Od zachodu graniczyła z Polską, a w jej skład, poza Litwą właściwą, wchodziły rozległe obszary Rusi, sięgające

na południu Morza Czarnego. Było to ogromne państwo, kilkakrotnie większe od ówczesnej Polski.

Największym zagrożeniem dla Litwy byli Krzyżacy, którzy pod pretekstem szerzenia chrześcijaństwa pustoszyli kraj, docierając aż do Wilna. Krzyżakom szczególnie zależało na zajęciu Żmudzi, gdyż ta rozdzielała posiadłości zakonne w Prusach od tych w Inflantach.

Prowadzone latami pertraktacje z Krzyżakami nie przyniosły pokoju i pod koniec XIV wieku Litwini utracili Żmudź. Wielki książę litewski **Jagiello** mógł albo podporządkować się całkowicie państwu zakonnemu, albo szukać silnego sprzymierzeńca w walce z nim. Naturalnym sojusznikiem była sąsiadująca z Litwą Polska, mimo że wcześniej często dochodziło między tymi państwami do zbrojnych konfliktów.

4 Władysław Jagiełło, portret według Jana Matejki

■ UKŁAD W KREWIE

W 1385 roku w **Krewie** swój pomyślny finał znalazły rozmowy toczone od wielu miesięcy między Polakami a Litwinami. Podpisano układ o połączeniu Polski i Litwy. Warunkiem unii miało być przyjęcie przez Litwę chrześcijaństwa z Polski i ślub wielkiego księcia Jagiełły z królową Jadwigą. Układ ustalał, że dopiero po spełnieniu obu tych warunków Jagiełło będzie mógł zostać koronowany na króla Polski. Wielki książę zobowiązywał się odzyskać dla Polski ziemie utracone wcześniej.

Unia polsko-litewska była korzystna dla obu państw, gdyż oddalała zagrożenie krzyżackie. Ponadto Litwa, przyjmując chrzest z rąk polskich, została włączona w obszar kultury zachodnioeuropejskiej. Polscy panowie mieli natomiast nadzieję, że unia umożliwi im rozszerzenie swego stanu posiadania na wschodzie oraz wzmocni międzynarodową pozycję Polski.

■ RZĄDY JADWIGI I JAGIEŁŁY

15 lutego 1386 roku Jagiełło przyjął chrzest, na którym otrzymał imię Władysław. Trzy dni później odbył się jego ślub z królową Jadwigą, a 4 marca 1386 roku arcybiskup gnieźnieński koronował Władysława Jagiełłę na króla Polski. W ten sposób warunki unii zostały spełnione.

Jako król – Jagiełło stał się właścicielem dóbr królewskich, mógł rozdzielać ważne stanowiska według własnego uznania, był najwyższym sędzią, kierował sprawami wewnętrznymi i polityką zagraniczną; został też naczelnym wodzem armii. Całą tę władzę miał wykorzystać do realizacji celów unii polsko-litewskiej.

Konflikt z Krzyżakami był nieunikniony. Dopóki żyła Jadwiga, łagodziła wszelkie zatargi, ponieważ była zwolenniczką pokojowego rozstrzygnięcia sporów polsko-krzyżackich. Śmierć Jadwigi była trudnym momentem w relacjach polsko-litewskich, gdyż to do niej należało prawo dziedziczenia korony polskiej. Rada królewska potwierdziła jednak prawa jej męża do tronu polskiego, zachowując w ten sposób unię polsko-litewską.

■ JAGIELLONOWIE

Rządy rozpoczęły panowanie w Polsce nowej, wielkiej dynastii – **Jagiellonów**. Jej przedstawiciele sprawowali rządy na Litwie oraz w Polsce. Od końca XV wieku obok Litwy i Polski pod ich panowaniem znalazły się także królestwa Czech oraz Węgier. W ten sposób w XV wieku Jagiellonowie uzyskali dominujące wpływy w Europie Środkowo-Wschodniej, skutecznie rywalizując z innymi dynastiami. Nie zdołali jednak utrwalić swojego panowania w Czechach i na Węgrzech. W 1526 roku ta gałąź Jagiellonów ostatecznie skończyła swoje panowanie. Rządy Jagiellonów były okresem świetności i wzrostu znaczenia politycznego państwa polskiego w Europie, okresem wielkich sukcesów militarnych, przede wszystkim z zakonem krzyżackim. Za panowania Jagiellonów nastąpił rozwój kultury i sztuki, a także rozwój gospodarczy.

TO JEST WAŻNE

- Ustrój Rzeczypospolitej szlacheckiej m.in. był wynikiem wyjątkowej pozycji szlachty, która wymuszała na królach różne przywileje. Podobnie było w przypadku króla Ludwika Andegaweńskiego, który wprowadził wolność podatkową szlachty (Koszyce, 1374 r.).
- W 1385 r., w Krewie podpisano unię polsko-litewską.
- Jej następstwem stała się koronacja w 1386 r. Władysława Jagiełły, ślub z Królową Jadwigą i początek panowania dynastii Jagiellonów w Polsce.
- Rządy Jagiellonów w Polsce to okres świetności, wzrostu znaczenia politycznego Polski i Litwy w Europie oraz sukcesów militarnych.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wymień postanowienia przywileju koszyckiego, wyjaśnij powody, dla których Ludwik Węgierski zdecydował się wydać ten dokument.
2. Wyjaśnij przyczyny zawarcia unii polsko-litewskiej. Uwzględnij stanowisko obu stron.
3. Wymień postanowienia unii w Krewie.

2

Wielka wojna z zakonem krzyżackim

► Wyjaśnij, kto i w jakim celu sprowadził Krzyżaków do Polski.

■ WYBUCH WIELKIEJ WOJNY

Chryścianizacja Litwy podważyła sens istnienia państwa krzyżackiego w tej części Europy. W okresie rządów Jadwigi i Jagiełły wzrastało napięcie w stosunkach między zjednoczonymi państwami a zakonem krzyżackim. Szczególnie po zajęciu Żmudzi stało się jasne, że głównym celem zakonu jest wzmocnienie państwa krzyżackiego przez połączenie go z zakonem inflanckim.

Przez pewien czas **Żmudzini** ze spokojem znosili silne rządy wielkiego mistrza. Jednak w 1409 roku zbuntowali się i wzniesili powstanie, którego celem było zrzucenie zakonnego jarzma. Powstanie na Żmudzi poparł zarówno książę Witold, kuzyn Jagiełły, który w jego imieniu sprawował władzę na Litwie, jak i sam Jagiełło. Krzyżacy nie zamierzali jednak rezygnować z zagarniętych obszarów. Wzmacniali swe siły i czynili przygotowania do kolejnych zbrojnych napaści. Stało się jasne, że wojna jest nieunikniona.

W sierpniu 1409 roku Krzyżacy wkroczyli na ziemie polskie i zajęli ziemię dobrzyńską. Był to początek wielkiej wojny z zakonem krzyżackim.

■ BITWA POD GRUNWALDEM

Pod koniec 1409 roku podpisano rozejm, który miał obowiązywać do późnej wiosny następnego roku. Przez całą zimę przygotowywano się do głównego rozstrzygnięcia. Król zarządził wielkie polowania. Robiono zapasy żywności, przygotowywano wozy

1 Rycerze zakonnicy w okresie wojny polsko-krzyżackiej 1409–1411. Ilustracja współczesna

2 Miecz (koncerz) krzyżacki zdobyty w bitwie pod Grunwaldem, XV w.

oraz broń. Zebrane wojsko organizowano w oddziały nazywane wówczas chorągwiami. W największej tajemnicy budowano części składowe mostu do szybkiej przeprawy przez Wisłę.

Koncentracja wojsk polskich i litewskich nastąpiła pod Czerwińskiem. W pobliżu tej miejscowości wojska przeszły na drugi brzeg Wisły po skonstruowanym wcześniej moście. Polskimi chorągwiami dowodził sam Władysław Jagiełło. Na czele Litwinów i niewielkiego oddziału tatarskiego stał książę Witold. Połączone wojska kierowały się na Malbork, stolicę państwa zakonnego. Przeciw polskiemu i litewskiemu wojsku wyszło rycerstwo zakonne.

Do **bitwy** doszło **pod** wsią **Grunwald** 15 lipca 1410 roku. Armia krzyżacka pod wodzą wielkiego mistrza **Ulricha von Jungingena**, w sile około 15 tysięcy, składała się z rycerzy zakonnych i pocztów rycerskich z całej Europy. Armie Jagiełły, liczącą około 30 tysięcy, tworzyły głównie chorągwie polskie, lekka jazda litewska, oddziały tatarskie oraz 3 pułki zaciężnych wojsk czeskich.

Ważniejsze postacie historyczne uwidocznione przez Matejkę na obrazie:

1. Wielki książę litewski Witold
2. Wielki mistrz krzyżacki Ulrich von Jungingen
3. Werner Thetzingen, komtur elbląski
4. Wielki komtur Kuno von Lichtenstein (leży)
5. Zawisza Czarny
6. Jan Žižka, rycerz czeski
7. Henryk, komtur tucholski
8. Marcin z Wrocimowic, chorąży krakowski
9. Władysław Jagiełło

3 „Bitwa pod Grunwaldem”, fragment obrazu Jana Matejki, 1878 r.

Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, Jan Długosz, XV w.

„Ponieważ Krzyżacy zabiegali z uporem o zwycięstwo, wielka chorągiew króla polskiego Władysława, którą niósł chorąży krakowski, pod naporem wroga upadła na ziemię. Ale walczący pod nią, najbardziej zaprawieni w bojach rycerze, podnieśli ją natychmiast i umieścili na swoim miejscu, nie dopuszczając do jej zniszczenia. Nie dałoby się jej podnieść, gdyby jej nie byli bronili własnymi ciałami i orężem. Rycerze zaś polscy, pragnąc zatrzeć haniebną zniewagę, w najzaciętszy sposób atakują wrogów i kładą pokotem wszystkie te siły, które się z nimi starły”.

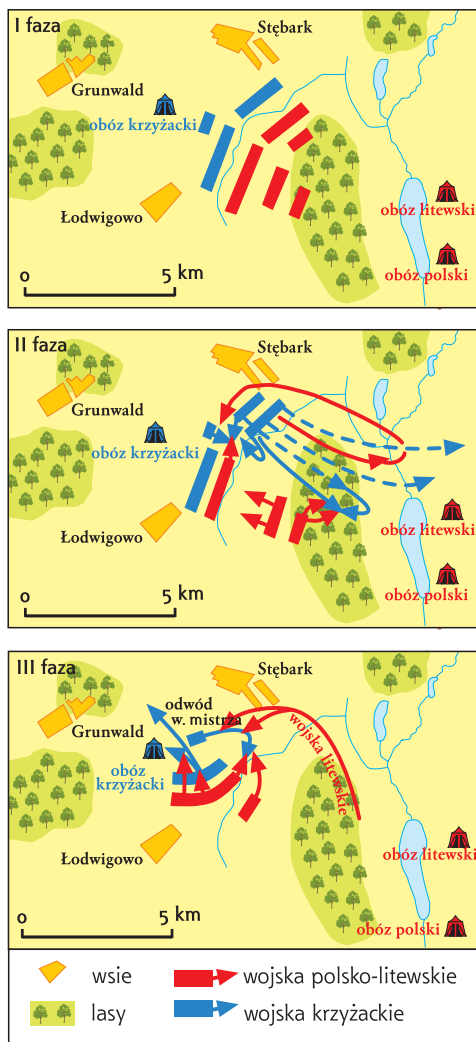
POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego rycerze „własnymi ciałami i orężem” bronili polskiej chorągwi.
2. Określ rodzaj źródła.

Jagiello nie zastosował obowiązującej powszechnie taktyki. Wbrew przyjętym zwyczajom król zdecydował się nie brać udziału w starciu. Wraz ze swą świtą zajął miejsce na wzgórzu, skąd doskonale widział pole bitwy i mógł kierować walką.

Obie armie stanęły naprzeciw siebie, wyczekując na rozpoczęcie bitwy. Wojska polsko-litewskie zajęły pozycję w lesie, chroniąc się przed upałem. Krzyżacy zakuci w ciężkie zbroje czekali kilka godzin w otwartym polu przy prażącym słońcu. Jagiełło, chcąc zyskać na czasie i lepiej ustawić szyki, zwlekał z rozpoczęciem bitwy. Nakazał odprawienie nabożeństwa, podczas którego pasował giermków na rycerzy. Zniecierpliwiony oczekiwaniem wielki mistrz wysłał do obozu polskiego dwóch posłów, którzy zarzucili Jagielle, że kryje się po lasach i brak mu odwagi, by stanąć do walki w otwartym

4 Schemat przebiegu bitwy pod Grunwaldem. II faza przedstawia kryzys na prawym skrzydle wojsk królewskich oraz jego przezwyciężenie

polu. Chcąc go dodatkowo upokorzyć, wręczyli mu dwa miecze. Jagiełło przyjął miecze jako znak zwycięstwa.

Okolo południa Jagiełło rozpoczął starcie. Był to początek krwawej i zaciętej bitwy trwającej prawie sześć godzin. Przeczuwając zasadzkę, król wysłał najpierw do boju lekką jazdę litewską i tatarską, które z łatwością ominęły zamaskowane pułapki. Nie wytrzymały jednak naporu ciężkozbrojnych rycerzy krzyżackich i wkrótce opuściły teren bitwy. Wtedy główny ciężar walk spoczął na chorągwiach polskich. Przez pierwsze godziny szala zwycięstwa przechylała się to na jedną, to na drugą stronę.

Krzyżacy posyłali do walki nowe oddziały, ale nie udało im się rozerwać szyków polskich, walczących z zaciętością i odwagą. Wtedy wielki mistrz Ulrich von Jungingen rzucił do walki 16 doborowych chorągwi zakonnych. Nie zmieniły one jednak biegu wydarzeń. Wkrótce zostały okrążone, a rycerze zakonnicy zginęli lub dostali się do niewoli. Wielki mistrz, który je prowadził, zginął. Bitwa zakończyła się przed zachodem słońca. Zwycięstwo Polaków i Litwinów było pełne. Zdobyto 52 chorągwie, całą artylerię i obóz krzyżacki. Straty poniesione przez Krzyżaków były tak wielkie, że zachwiały potęgą zakonu, który już nigdy nie wrócił do dawnej świetności.

■ POKÓJ TORUŃSKI

Kilka dni po bitwie wojska polskie ruszyły na doskonale ufortyfikowany Malbork, gdzie schroniły się niedobitki armii krzyżackiej. Krzyżacy, bardzo dobrze przygotowani do obrony, odpierali ataki oblegających Polaków. Po kilku tygodniach wojsko Jagiełły odstąpiło od oblężenia.

Choć straty poniesione w bitwie przez zakon były ogromne, zwycięstwo grunwaldzkie nie zostało w pełni wykorzystane. Nie zdobyto najsilniejszej twierdzy krzyżackiej – Malborka.

W 1411 roku Polska zawarła z Krzyżakami **pokój w Toruniu**. Zgodnie z jego postanowieniami zakon krzyżacki zwrócił Litwie Żmudź, a Polsce wypłacił odszkodowanie wojenne. Na mocy układów pokojowych do Polski wróciła zajęta wcześniej przez Krzyżaków ziemia dobrzyńska, natomiast Pomorze Gdańskie nadal pozostawało pod zwierzchnictwem zakonu.

Czy wiesz, że...

Najsławniejszym polskim rycerzem, który brał udział w bitwie pod Grunwaldem, był Zawisza Czarny z Garbowa. Sławę międzynarodową zdobył, pokonując w rycerskim turnieju we Francji w Perpignan (czytaj: perpinian) najlepszego rycerza Europy – Jana z Aragonii. Zawisza zginął w 1428 roku w czasie wyprawy przeciw Turkom.

Legendarna prawość rycerza przyczyniły się do powstania powiedzenia: *polegać na kimś jak na Zawiszy*, czyli polegać na kimś zawsze i w każdej sytuacji.

■ ECHA WOJNY W EUROPIE

Pokój toruński nie rozwiązał wszystkich spraw spornych między Polską a Krzyżakami. Obie strony zgodziły się więc podporządkować wyrokowi soboru, który zebrał się w Konstancji i obradował przez pięć lat.

Delegacji polskiej przewodził arcybiskup gnieźnieński **Mikołaj Trąba**. Do historii przeszło wystąpienie na soborze rektora Akademii Krakowskiej – Pawła Włodkowica. W swojej mowie przedstawił on przykłady okrucieństw popełnianych w imię chrystianizacji na zajętych przez zakon ziemiach.

Sobór nie rozstrzygnął sporu polsko-krzyżackiego. Zwrócił jednak uwagę władców Europy na problemy ludności zamieszkującej obszary zajęte przez Krzyżaków.

■ PRZYWILEJE NADANE SZLACHCIE PRZEZ WŁADYSŁAWA JAGIEŁŁĘ

Po uzyskaniu przez szlachtę pierwszego generalnego przywileju w Koszycach, kolejne nadane już przez króla Władysława Jagiełłę: czerwiński (1422 r.) i warcki (1423 r.) gwarantowały ograniczenie samowoli królewskiej w zakresie wymiaru sprawiedliwości, a podstawą musiał być wyrok sądowy. Statut warcki stał się podstawą rozwoju gospodarki pańszczyźnianej w Polsce.

Przywileje: jedlneński (1430) i krakowski (1433) wzmacniały pozycję szlachcica, który nie mógł zostać uwięziony ani ukarany bez prawomocnego wyroku sądowego.

TO JEST WAŻNE

- W okresie rządów Jadwigi i Jagiełły narastał konflikt między zjednoczonymi Polską i Litwą a zakonem krzyżackim.
- Wynikiem tego konfliktu stała się bitwa pod wsią Grunwald rozegrana 15 lipca 1410 r., zakończona pełnym zwycięstwem Polaków i Litwinów.
- Pokój zawarty w Toruniu w 1411 r. nie w pełni wykorzystał dla strony polskiej odniesione zwycięstwo grunwaldzkie.
- Król Władysław Jagiełło nadał szlachcie kolejne przywileje.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wykorzystując różne źródła informacji, opisz przebieg bitwy pod Grunwaldem. Wyjaśnij, co twoim zdaniem zadecydowało o sukcesie Jagiełły pod Grunwaldem.
2. Oceń postanowienia pokoju toruńskiego z 1411 roku. Czy Jagiełło dobrze wykorzystał zwycięstwo spod Grunwaldu?
3. Na obrazie Jana Matejki „Bitwa pod Grunwaldem” przedstawione są rzeczywiste postacie historyczne. Wybierz jedną z nich, wyszukaj informacje na jej temat i przygotuj krótkie uzasadnienie, dlaczego malarz umieścił tę postać na obrazie.

3

Wojna trzynastoletnia

► Wskaż skutki wojny z zakonem krzyżackim w latach 1410–1411.

■ KAZIMIERZ JAGIELLOŃCZYK

W 1447 roku na tronie polskim zasiadł **Kazimierz Jagiellończyk**. Okazał się on znakomitym monarchą. Przeszedł do historii jako ten, któremu udało się poskromić Krzyżaków i przywrócić Polsce Pomorze Gdańskie. Kazimierz Jagiellończyk ożenił się z siostrą króla Czech i Węgier Elżbietą Ze związku Kazimierza z Elżbietą, zwaną „matką królów”, urodziło się siedem córek i sześciu synów. Władysław był królem Czech i Węgier, Jan Olbracht, Aleksander i Zygmunt I Stary byli kolejnymi królami Polski, a zmarły w wieku 26 lat Kazimierz został ogłoszony świętym w XVII wieku.

1 Kazimierz Jagiellończyk, król Polski w latach 1447–1492, drzeworyt z *Kroniki historycznej* Gerarda de Roo (Augsburg, 1621 r.)

■ ZWIĄZEK PRUSKI

Pokonani w bitwie pod Grunwaldem Krzyżacy dążyli do odbudowania potęgi swego zakonnego państwa i nie dotrzymywali postanowień pokoju toruńskiego z 1411 roku. Utrudniali kontakty handlowe z miastami w Prusach. Duże straty ponosili kupcy handlujący zbożem, którego w Polsce było w nadmiarze i na które wyraźnie wzrósł popyt w Europie zachodniej. W interesie Polski było więc odzyskanie Pomorza Gdańskiego i innych ziem zagarniętych przez Krzyżaków.

Tymczasem gospodarka w państwie zakonnym rozwijała się kosztem poddanych z podbitych terenów, których bezlitośnie wyzyskiwano i ograniczano w prawach. Skutkiem takiej polityki Krzyżaków było utworzenie w 1440 roku **Związku Pruskiego**. Związek skupiał rycerstwo i mieszczan Prus. Bronił ludność przed uciskiem oraz dążył do poszerzenia praw rycerstwa i mieszczan. Mimo że działał jawnie, jego członkowie byli prześladowani. Niektórych skazano na śmierć, innych wtrącono do lochów, jeszcze innych wypędzono z państwa. W 1454 roku wybuchło powstanie przeciw Krzyżakom. Na jego czele stanął właśnie Związek Pruski. Niespodziewanie powstańcy wykazali się dużą skutecznością i w krótkim czasie opanowali większość twierdz krzyżackich. W rękach zakonu pozostały jedynie Malbork, Sztum i Chojnice.

■ NOWA WOJNA Z KRZYŻAKAMI

Zachęceni sukcesami powstania posłowie Związku Pruskiego udali się do króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka z prośbą o włączenie ich ziem w granice Polski.

W odpowiedzi na prośby posłów król Kazimierz ogłosił w 1454 roku przyłączenie ziem pruskich, czyli terenów państwa zakonnego, do państwa polskiego i wypowiedział Krzyżakom wojnę.

Na początku wojny wydawało się, że zakończy się ona szybko i pomyślnie dla Polski. Imponujące sukcesy powstańców pozwalały mieć nadzieję, że kiedy dołączy do nich wojsko polskie, to bez trudu zostaną zdobyte ostatnie twierdze krzyżackie.

Zwołano pospolite ruszenie, na które stawiała się szlachta z całej Polski. W połowie XV wieku pospolite ruszenie było słabo wyszkoloną armią, mającą niewiele wspólnego z rycerzami spod Grunwaldu. Synowie i wnukowie bohaterów z 1410 roku nie mieli wielu okazji do sprawdzenia się na polach bitewnych i zdobywania łupów wojennych. Dbali głównie o dochody z handlu zbożem i o powiększenie wpływów na rządy w państwie. Oderwani od codziennych zajęć, nieznający wojennego rzemiosła mieli stanąć

2 Zamek krzyżacki w Kwidzynie, zbudowany w XIV w. Zamek w Kwidzynie szczyci się prawdopodobnie najwspanialszą toaletą na świecie. Ta średniowieczna toaleta to tak zwane gdanisko, czyli ufortyfikowana wieża ulokowana w pewnej odległości od zamku (na fotografii na pierwszym planie). Krzyżacy często budowali tego typu wieże w swoich zamkach (Malbork, Toruń), dzięki czemu nieczystości od razu lądowały w fosie albo rzece, co poprawiało warunki sanitarne w twierdzy

3 Królestwo Polskie i państwo krzyżackie podczas wojny trzynastoletniej

przeciw wprawionemu w bojach rycerstwu zakonnemu i wynajętemu przez Krzyżaków wojsku zaciężnemu.

■ STATUTY CEREKWICKO-NIESZAWSKIE

Koncentrację wojsk pospolitego ruszenia zarządzono w Cerkwicy i Nieszawie. Stąd wojsko miało ruszyć na Krzyżaków. Po przybyciu na miejsce zbiórki szlachta, zamiast przygotowań do walki, rozpoczęła obrady. Uchwalono, że zanim szlachta uda się na wojnę, musi otrzymać stosowne przywileje. W tej sytuacji król Kazimierz Jagiellończyk musiał spełnić żądania szlachty. Na mocy tzw. **statutów cerekwicko-nieszawskich** od 1454 roku nie można było nakładać na szlachtę nowych podatków. Nie wolno było także zwoływać pospolitego ruszenia bez wyrażonej na sejmikach ziemskich zgody szlachty.

4 *Hełm typu kapał, najtańszy i najczęściej stosowany przez piechotę i jazdę w okresie późnośredniowiecznym, XIV–XV w., rekonstrukcja*

■ BITWA POD CHOJNICAMI

Otrzymawszy od króla przywileje, szlachta ruszyła na **Chojnice**, oblegane już od dłuższego czasu przez wojsko królewskie. Tam, mimo znacznej przewagi liczebnej, Polacy ponieśli dotkliwą klęskę. Zachęceni tym zwycięstwem Krzyżacy przystąpili do kontrofensywy. W niedługim czasie odzyskali kilka swoich twierdz.

Klęska pod Chojnicami wykazała małą skuteczność w walce wojska zebranego w pospolitym ruszeniu. Przegrana bitwa wpłynęła mobilizująco na polską szlachtę. W niedługim czasie krzyżacka kontrofensywa została powstrzymana.

■ LATA ZWYCIĘSTW

Przy wydatnym wsparciu finansowym miast pruskich, a szczególnie Gdańska, Kazimierz Jagiellończyk postanowił postawić, podobnie jak Krzyżacy, na wojska zaciężne. Zwerbował m.in. do walki żeglarzy. Atakowali oni wynajęte przez Krzyżaków duńskie statki i skutecznie blokowali morskie dostawy dla zakonu. W 1457 roku najemnicy krzyżaccy, którzy od dłuższego czasu nie otrzymywali wypłaty, odsprzedali Polsce Malbork. Przełomowym momentem wojny było wynajęcie przez króla wojsk zaciężnych. Na czele wojsk polskich stanął Piotr Dunin – podkomorzy sandomierski, doskonały taktyk i dowódca. Od 1462 roku rozpoczęło się pasmo zwycięstw wojsk polskich, m.in. pod Świecinem i na Zalewie Wiślanym. Niedługo potem

padły ostatnie twierdze krzyżackie na Pomorzu Gdańskim: Stargard i Chojnice. Trwające trzynaście lat działania wojenne dobiegły końca.

■ II POKÓJ TORUŃSKI

W 1466 roku odbył się w Toruniu wielki zjazd, podczas którego król Polski i wielki mistrz krzyżacki podpisali traktat pokojowy. Zakon zwrócił Polsce Pomorze Gdańskie, Warmię oraz ziemie chełmińską i michałowską (ziemie te zwano odtąd Prusami Królewskimi). We władaniu Krzyżaków pozostała reszta Prus (Prusy Zakonne) z Królewcem, nową stolicą zakonu. Państwo zakonne stało się lennem Polski. Od tej pory każdy mistrz zakonny musiał składać królowi polskiemu hołd, przysięgać wierność, a w razie wojny stawiać do dyspozycji króla swoje wojsko.

5 Pieczęć Kazimierza Jagiellończyka pod dokumentem zatwierdzającym pokój toruński w 1466 r.

TO JEST WAŻNE

- Król Kazimierz Jagiellończyk prowadził z zakonem długoletnie wojny.
- W 1454 r., przed bitwą z Krzyżakami pod Chojnicami, Kazimierz Jagiellończyk został zmuszony do nadania szlachcie przywilejów w tzw. statutach cerekwicko-nieszawskich.
- Wojna trzynastoletnia zakończyła się sukcesem Polski i podpisanym w 1466 r. traktatem pokojowym w Toruniu.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepisuj polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wskaż pośrednie i bezpośrednie przyczyny wybuchu wojny trzynastoletniej.
2. Wyjaśnij, co to były statuty cerekwicko-nieszawskie i jakie miały znaczenie dla władzy króla.
3. Wskaż wady i zalety pospolitego ruszenia oraz wojska zaciężnego.
4. Wymień i wskaż na mapie postanowienia pokoju toruńskiego z 1466 roku, wyjaśnij jego skutki polityczne i gospodarcze.
5. Sporządź kalendarium konfliktu z Krzyżakami za panowania pierwszych Jagiellonów.

4 Polska u schyłku średniowiecza

► *Opisz cechy charakterystyczne stylu romańskiego.*

■ SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE U SCHYŁKU ŚREDNIOWIECZA

Schyłek średniowiecza to czas rządów pierwszych Jagiellonów. Pod ich rządami w połowie XV wieku znajdowały się ziemie będące „kolebką” państwowości polskiej: Małopolska, Wielkopolska, Kujawy, ziemia łęczycka i sieradzka, a także przyłączona przez Kazimierza Wielkiego Ruś Halicka. Terytorium to powiększyło się w 1466 roku o ziemie odzyskane od Krzyżaków – Prusy Królewskie i Warmię. W skład monarchii jagiellońskiej weszły również lenna, m.in. Mazowsze i Prusy Zakonne. Pod władzą Jagiełły, a później jego synów, pozostawało jeszcze Wielkie Księstwo Litewskie. Na tym ogromnym obszarze żyło około 5 milionów ludzi.

Obszar państwa nie był jednorodny pod względem narodowościowym i religijnym. Oprócz Polaków i Litwinów w monarchii jagiellońskiej żyli i współpracowali ze sobą Rusini, Niemcy, Włosi, Francuzi, Tatarzy, Ormianie i Żydzi; katolicy i prawosławni, muzułmanie i wyznawcy judaizmu. Było to więc zróżnicowane, wielonarodowościowe i wielokulturowe społeczeństwo ze wszystkimi tego konsekwencjami. Zdarzały się więc antagonizmy wynikające z różnic obyczajowych, wyznaniowych czy językowych. Dlatego panujący przykładali dużą wagę do wzmocnienia wewnętrznej spójności państwa. Warto zaznaczyć, że specyfiką ziem polskich był brak większych konfliktów między różnymi narodami i religiami.

Pod koniec XV wieku nastąpił też szybki rozwój gospodarczy. Po odzyskaniu Pomorza Gdańskiego kwitł handel i produkcja zbóż. Podniósł się

1 Widok Krakowa na ilustracji z Kroniki Norymberskiej z 1493 r. autorstwa Michaela Wolgemuta

także poziom życia: mieszkańcy tych ziem lepiej się odżywiali, zmniejszyła się śmiertelność, poprawiły się warunki higieniczne.

Panowanie Jagiellonów to czas utrwalenia wcześniejszych podziałów stanowych. W Polsce, jak w całej Europie, społeczeństwo dzieliło się na cztery stany: duchowieństwo, szlachtę, mieszczaństwo i chłopstwo. Każdy z tych stanów rządził się odrębnymi prawami. O przynależności do danego stanu – poza duchowieństwem – decydowało urodzenie, a przejście od jednego do drugiego było bardzo utrudnione.

■ SZKOLNICTWO I NAUKA

Szkolnictwo w Polsce u schyłku średniowiecza wzorowane było na szkołach zachodnich. Od połowy XIII wieku przyjął się stosowany w nich dwustopniowy podział nauczania, tzw. *trivium* – obejmujące gramatykę, retorykę i dialektykę, oraz *quadrivium* – z muzyką, geometrią, arytmetyką i astronomią. Podobnie jak na Zachodzie funkcjonowały szkoły katedralne, a obok nich – parafialne i przyklasztorne.

Jak pamiętamy, pierwszy uniwersytet w Polsce, **Akademiię Krakowską**, założył Kazimierz Wielki w 1364 roku. Po śmierci króla uczelnia podupadła i dopiero dzięki hojności królowej Jadwigi, która zapisała uczelni w testamencie cały swój osobisty majątek. Dzięki hojności polskiej królowej, uczelnia wznowiła działalność na wzór uniwersytetu w Paryżu.

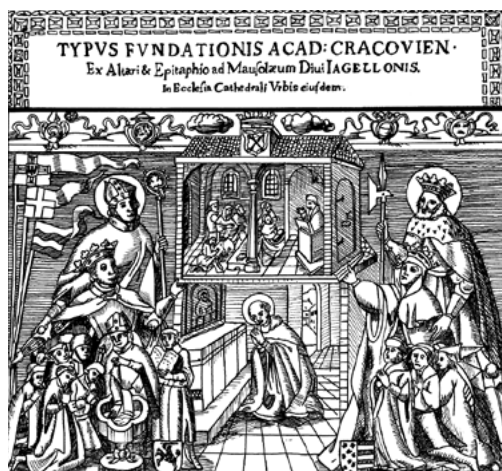
Na Akademii funkcjonowały, zgodnie ze średniowiecznym wzorcem, cztery wydziały: nauk wyzwolonych, teologiczny, prawny i medyczny. Wszyscy studenci zaczynali naukę na wydziale nauk wyzwolonych i dopiero po jej ukończeniu mogli kontynuować naukę na jednym z trzech pozostałych wydziałów.

Odnowiona uczelnia rozwijała się w imponującym tempie i szybko zajęła ważne miejsce na naukowej mapie Europy. W XV wieku aż 44% studentów stanowili żacy z zagranicy.

W murach tej uczelni uczyli się wybitni Polacy: **Mikołaj Kopernik**, **Pawel Włodkowiec**, **Mikołaj Trąba**, **Wojciech z Brudzewa**.

Trivium	Gramatyka
	Retoryka
	Dialektyka
Quadrivium	Arytmetyka
	Geometria
	Muzyka
	Astronomia

2 Siedem sztuk wyzwolonych

3 Rycina upamiętniająca odnowienie Akademii Krakowskiej w 1400 r.

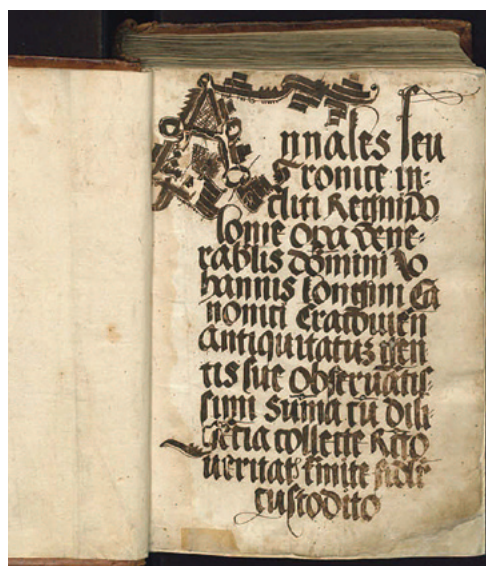
■ DZIEŁO JANA DŁUGOSZA

Najwybitniejszym przykładem dziejopisarstwa były zawarte w dwunastu księgach *Roczniki*, czyli *Kroniki sławnego Królestwa Polskiego* **Jana Długosza**. Jan Długosz – kanonik krakowski, wychowawca królewskich synów na dworze Kazimierza Jagiellończyka – zbierał materiały do swojego dzieła przez ponad dwadzieścia lat. Gromadził źródła polskie i zagraniczne, opisywał herby, analizował katalogi biskupów, spisywał podania i legendy, poszukiwał świadków wydarzeń (bitwę pod Grunwaldem opisał, wykorzystując przekaz swojego ojca, uczestnika bitwy).

Jako zaufany króla często wyjeżdżał w ważnych sprawach za granicę. Znał także wielu władców i wpływowych ludzi swojej epoki. Przez to, że czerpał informacje z tak wielu źródeł, opisywane przez niego wydarzenia są wiarygodne i szczegółowe. Dzieło Długosza obejmuje historię Polski od czasów najdawniejszych do drugiej połowy XV wieku. Autor starał się wiązać fakty w związki przyczynowo-skutkowe i analizować krytycznie opisywane wydarzenia.

■ GOTYK W POLSCE

W średniowieczu dominowały dwa style architektoniczne. Pierwszy, romański, był charakterystycznym stylem wczesnego średniowiecza. W późnym średniowieczu rozwinął się styl zwany gotykiem. Na ziemię polskie gotyk dotarł wraz z zakonami dominikańskim i franciszkańskim w połowie XIII wieku. Kościoły dominikańskie i franciszkańskie budowane w tym stylu charakteryzują się prostotą

4 Strona tytułowa tomu *Kronik* Jana Długosza. Przepisany został bezpośrednio z autografu Długosza, kilkanaście lat po jego śmierci (w 1480 r.) przez 13 kopistów

5 Katedra św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu, wzniesiona w XIII–XIV w.

6 Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu budowany był etapami od 1343 roku aż do końca XIV w.

formy i skromnym wystrojem. Okres największego rozkwitu architektury gotyckiej w Polsce to czasy rządów Kazimierza Wielkiego. Wiele budowli powstawało też za rządów Kazimierza Jagiellończyka, w fazie późnogotyckiej. Budowle gotyckie w Polsce wznoszono głównie z cegły. Przykładami są: ratusz i katedra we Wrocławiu oraz kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu.

Szczególny przypadek stanowi średnio-wieczna architektura krakowska, która łączy w sobie estetykę wielu nurtów.

Jednym z najwspanialszych przykładów architektury i sztuki gotyckiej jest **kościół Mariacki**. Nad krakowskim rynkiem górują dwie kościelne wieże: dzwonnica i hejnalnica (mariacka) – wieża obserwacyjno-obronna – przez setki lat najwyższa budowla w Krakowie. Wewnątrz kościoła znajduje się największy w Europie poliptyk gotycki – ołtarz wyrzeźbiony w lipowym drewnie w latach 1477–1489 przez niemieckiego

7 Kościół Mariacki w Krakowie, wzniesiony w XIV i XV w.

rzeźbiarza – **Wita Stwosza**. Jest to tryptyk, składający się z części głównej i dwóch zamykanych skrzydeł, ukazujący sceny biblijne i sceny z życia ówczesnego Krakowa. W centralnym miejscu ołtarza przedstawiona jest scena Zasnienia Najświętszej Marii Panny. W sumie w ołtarzu widnieje 200 figur, z czego najwyższa ma 2,80 m, a najmniejsza – mniej niż 10 cm. Wit Stwosz prócz ołtarza w kościele Mariackim wykonał sarkofag króla Kazimierza Jagiellończyka, znajdujący się obecnie w katedrze na Wawelu.

8 Ołtarz w kościele Mariackim w Krakowie, wykonany w latach 1477–1489 przez przybyłego z Norymbergi rzeźbiarza Wita Stwosza i jego krakowski warsztat

TO JEST WAŻNE

- Schyłek średniowiecza przypada na czas rządów pierwszych Jagiellonów. W połowie XV w. pod ich rządami znalazły się Małopolska, Wielkopolska, Kujawy, ziemia łęczycka i sieradzka, Ruś Halicka, Prusy Królewskie, Warmia, Iłłża: Mazowsze i Prusy Zakonne oraz Wielkie Księstwo Litewskie.
- W szkolnictwie obowiązywał dwustopniowy podział nauczania: *trivium* i *quadrivium*.
- Odnowiona dzięki hojności królowej Jadwigi Akademia Krakowska znakomicie się rozwijała i stanowiła ważne naukowe miejsce w Europie. Najwybitniejszym dziejopisarzem późnego polskiego średniowiecza był Jan Długosz.
- W średniowieczu obowiązywały dwa style architektoniczne: romański i gotycki.

SPRAWDŹ SIĘ (odpowiedz ustnie lub przepis� polecenie do zeszytu i tam je wykonaj)

1. Wymień i wskaż na mapie ziemie, które wchodziły w skład monarchii jagiellońskiej.
2. Wymień narodowości, które żyły pod panowaniem Jagiellonów, sformułuj i zapisz wnioski dotyczące ich wzajemnych relacji.
3. Na podstawie ilustracji (str. 164/165) wymień cechy charakterystyczne stylu gotyckiego.
4. Podaj przykłady sztuki romańskiej i gotyckiej w twoim regionie, wskaż różnice między tymi stylami.
5. Sporządź notkę biograficzną wybranego słynnego absolwenta uniwersytetu krakowskiego z XV wieku.

■ INDEKS NAZWISK WYRÓŻNIONYCH W TEKŚCIE

A

Abraham 26, 29
Ajschylos 43, 45
Albrecht Niedźwiedź 118
Arystoteles 45, 71, 86,

B

Bezprym 107
Bogusław 118
Bolesław Chrobry 103, 104, 105, 106, 111, 120
Bolesław Śmiały 108, 109
Bolesław Krzywousty 110, 111, 114
Bolesław Kędzierzawy 113, 114, 115

C

Chłodwig 73, 76
Czyngis-chan 128

D

Dawid 27, 29
Dobrawa 101
Drakon 33, 37

E

Eurypides 44, 45

F

Fidiasz 41, 45
Fryderyk I Barbarossa 113

G

Gajusz Juliusz Cezar 50, 51, 53
Gall Anonim 123, 124
Grzegorz VII 78, 79

H

Hammurabi 16, 18
Henryk Brodaty 129
Henryk IV 78, 79
Henryk Probus 137
Henryk Pobożny 129, 130, 131, 132
Homer 40
Horacy 54, 57, 58

J

Jadwiga Andegaweńska 149, 151, 152, 153,
157
Jadwiga Śląska 129
Jan Długosz 164
Jarosław Mądry 116, 119
Jordan 101
Jezus Chrystus 59, 60, 61, 63, 81
Justynian I 66, 67

K

Karol Wielki 73, 74, 75, 76
Kazimierz Odnowiciel 107, 108, 109
Kazimierz Sprawiedliwy 114, 115
Kazimierz Jagiellończyk 158, 159, 160, 161,
164, 165, 166
Kazimierz Wielki 142, 143, 144, 145, 146,
147, 148, 149, 163, 165
Klejstenes 33, 37
Konrad Mazowiecki 126, 127
Konstantyn I 64, 67

L

Leszek Biały 114, 115
Leszek Czarny 137, 141
Ludwik Andegaweński 149, 152
Ludwik Pobożny 76

M

Mahomet 68, 69, 71, 72
Marek Aureliusz 57, 58
Mieszko I 100, 101, 102, 120
Mieszko II 107, 109
Mieszko Stary 114, 115
Mikołaj Kopernik 163
Mikołaj Trąba 157, 163
Mojżesz 27, 29
Myron 41, 45

O

Oktawian August 51, 53, 63
Otton I 77
Otton III 77, 78, 103, 104, 105, 106
Owidiusz 57, 58

P

Paweł Włodkowic 157, 163
 Pepin Mały 73, 76
 Perykles 33, 34, 37
 Platon 44, 45
 Poliklet 41, 45
 Poncjusz Piłat 60
 Przemysław II 137, 138, 141

R

Remus 46
 Romulus 46, 47
 Romulus Augustulus 53

S

Seneka 57, 58
 Sofokles 43, 45
 Sokrates 44, 45
 Solon 33, 37
 Stanisław 109
 Stefan 117, 119
 Swetoniusz 57, 58

T

Tacyt 57, 58
 Teodozjusz Wielki 52, 63
 Tomasz z Akwinu 86

U

Ulrich von Jungingen 154, 156

W

Wacław II 138, 139, 141
 Wacław III 138, 141
 Wergiliusz 57, 58
 Wit Stwosz 166
 Władysław Herman 109, 110
 Władysław Wygnaniec 112, 113, 115
 Władysław Jagiełło 151, 153, 154, 155, 156,
 157
 Władysław Łokietek 138, 139, 140, 141
 Wojciech 103, 107
 Wojciech z Brudzewa 163